

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Rituální aspekty přípravy a konzumace pokrmů dokumentované na košer předpisech

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice
Studijní obory: 6107R023 – Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
7504R269 – Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Autor práce: **Jana Broučilová**
Vedoucí práce: PhDr. Ludka Hrabáková, Ph.D.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Jana Broučilová**
Osobní číslo: **P13000183**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání**
Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: **Rituální aspekty přípravy a konzumace pokrmů**
dokumentované na košer předpisech
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce se zaměří na popis a antropologické zdůvodnění ritualizace přípravy a konzumace pokrmů, nápojů a případně dalších látek. Vymezí nejčastější zákazy a příkazy vyskytující se v této oblasti a pokusí se uvést jejich příčiny. Obecné poznatky bude poté dokumentovat na příkladu košer předpisů židovské kuchyně a zaměří se na jejich náboženský, kulturní a sociální význam. Studentka bude dílčí části práce pravidelně konzultovat s vedoucí práce a bude se řídit jejími metodickými a organizačními pokyny. Metodou práce bude analýza a srovnávání textových materiálů.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

BOWIE, Fiona. Antropologie náboženství. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-378-9.

DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. Lidé a jídlo. Vyd. 1. Praha: ISV, 1999. ISBN 80-85866-41-2.

ERIKSEN, Thomas Hylland. Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.

FISHBANE, Michael A. Judaismus: zjevení a tradice. V českém jazyce vyd. 3. Praha: Prostor, 2003. ISBN 80-7260-086-9.

FRAZER, James George. Zlatá ratolest. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, c2007. ISBN 978-80-7380-017-8.

KRAFT, Hartmut. Tabu: magie a sociální skutečnost. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 2006. ISBN 80-204-1345-6.

NOSEK, Bedřich. Židovské tradice a zvyky. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1518-9.

SOUKUP, Václav. Antropologie: teorie člověka a kultury. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-432-8.

STERN, Marc. Svátky v životě Židů: vzpomínání, slavení, vyprávění. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-551-8.

Tradice židovské kuchyně: Státní židovské muzeum v Praze, klausová synagoga, duben-listopad 1989. Praha: Státní židovské muzeum, 1989.

VRIES, S. Židovské obřady a symboly. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009. ISBN 978-80-7021-963-8.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Ludka Hrabáková, Ph.D.

Katedra filosofie

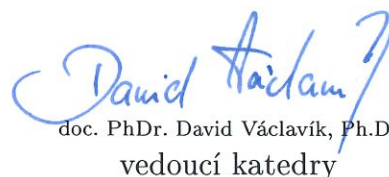
Datum zadání bakalářské práce: **25. října 2015**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2017**

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

doc. PhDr. David Václavík, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 28. dubna 2016

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Ráda bych na tomto místě upřímně poděkovala PhDr. Luďce Hrabákové, Ph.D., za odborné vedení, cenné rady, věcné připomínky, vstřícnost a úsměv při konzultacích. A také velmi děkuji PaedDr. ICLic. Michalovi Podzimkovi, Ph.D., Th.D. za objasnění mých otázek.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá popisem a antropologickým zdůvodněním ritualizace přípravy a konzumace pokrmů. Práce porovnává různé pohledy na rituální hostinu či rituální půst a příklady dokumentuje na náboženských předpisech. Podstatná část bakalářské práce se zaměřuje na košer předpisy a vysvětluje jejich příčiny, postupy a sociální aspekty. V závěru jsou stručně uvedeny příklady rituálního kanibalismu.

Klíčová slova

rituál, pokrm, judaismus, košer, tabu, půst, křesťanství, islám, buddhismus, hinduismus, kanibalismus

Annotation

This bachelor thesis deals with description and anthropological meaning of ritualization of food preparation and consumption. The paper compares various views of ritual feast or ritual fast and the examples are documented on religious obligations. The significant part of the thesis concerns with kosher rules and explains their reasons, procedures and social aspects. There are briefly introduced instances of ritual cannibalism in the conclusion.

Key words

ritual, dish, Judaism, kosher, taboo, fast, Christianity, Islam, Buddhism, Hinduism, cannibalism

Obsah

Úvod.....	9
1. Co je to rituál?.....	11
1.1 Druhy rituálů.....	12
2. Pozadí a historie výzkumu jídla jako kulturního fenoménu	16
2.1 Sociální aspekt jídla	16
2.2 Jídlo a sociální normy.....	17
2.3 Výzkumy lidských aktivit spojených s jídlem v rámci etnologie a antropologie ..	18
2.3.1 Antropologický výzkum jídla	19
2.3.2 Tradiční a sváteční jídla a jejich symbolický význam v odborné literatuře .	19
2.4 Rituální význam jídla	20
3. Potravinové tabu.....	22
3.1 Význam pojmu tabu	22
3.2 Mary Douglasová - Čistota a nebezpečí.....	22
3.3 Potravinové tabu jako efektivní prostředek adaptace - Marvin Harris.....	24
3.4 Posvátný vepř.....	26
4. Judaismus	28
4.1 Příprava a konzumace pokrmů v judaismu.....	29
4.1.1 Rituální porážka - šchita	32
4.1.2 Ohledání – bdika	33
4.1.3 Odstranění šlachy kyčelního kloubu.....	33
4.1.4 Dokončení košerování	33
4.1.5 Mléko, mléčné výrobky a vejce	34
4.1.6 Ryby a drůbež.....	34
4.1.7 Chléb a potraviny z mouky	35
4.1.8 Víno a nápoje	35
4.1.9 Košerování nádobí.....	35

4.1.10 Příklady košer receptů	36
4.2 Sváteční význam jídla v judaismu.....	38
5. Význam půstu ve světových náboženstvích.....	40
5.1 Půst v křesťanství	40
5.2 Půst v islámu	41
5.3 Půst v hinduismu	42
5.4 Půst v buddhismu	42
6. Rituální kanibalismus.....	44
Závěr	49
Seznam použité literatury.....	51
Seznam použitých internetových zdrojů	53

Úvod

Tématem této bakalářské práce jsou rituály spojené s každodenní potřebou lidského druhu, konkrétně s jídlem, jeho přípravou a konzumací. Lidé pomocí rituálu posvěcují potravu do náboženského stavu a utužují své svazky v kulturní či náboženské skupině. Ač se jídlo může zdát obyčejnou biologickou nutností, získává tak mnohem větší význam a důležitost. Pomocí rituálů spojených s konzumací jídla lidé ozvlášťují stereotypní žití a fázejí rok podle důležitých událostí, svátků a oslav. Ani u rituálních hostin tomu není jinak. Společné jídlo navazuje přátelství, mír a důvěru.

Jako typický příklad rituální kuchyně zde byla vybrána kuchyně židovská, jejíž předpisy jsou velmi známé a podrobné. Práce se zaměřuje na historii a odůvodnění košer pravidel, konkrétní postupy přípravy rituálního jídla a nahlíží na toto téma z více úhlů. Pro úplné pochopení košer předpisů a jejich kořenů jsou uvedeny výňatky ze Starého Zákona a jejich výklad.

Cílem práce je porovnat odlišné nahlížení na rituální pokrmy, zdůvodnit jejich existenci a popsat složitost jejich přípravy. Nejde nám o pouhé vypisování příkladů, ale o pochopení jejich náboženského významu a hodnoty pro jednotlivá společenství.

Kromě rituálního jídla se práce věnuje i rituálnímu půstu, který se vyznačuje ještě silnějším náboženským nábojem. Společná hostina je pro příslušníky určité skupiny velmi důležitá, ale kolektivní hladovění jejich vztahy posiluje mnohem více.

Práce je rozdělena do šesti kapitol. První z nich se zaměřuje na vysvětlení pojmu rituál, jeho antropologické zdůvodnění a charakteristiku. Dále se věnujeme rozdělení a konkrétním podobám rituálů. Druhy rituálů uvádíme podle antropologů Gennepa a Murphyho, jejichž rozdělení je nejvíce rozšířené a často citované.

V druhé kapitole je popisován historický vývoj výzkumu jídla jako kulturního fenoménu. Ne vždy bylo jídlo bráno jako součást lidské kultury, a tak je třeba uvést vědce, kteří se o toto zařazení zasloužili. Dále se zde dostáváme ke konkrétním příkladům rituálního jídla a jeho významu.

V kapitole třetí se zabýváme termínem tabu, nastiňujeme jeho historii, uvádíme příklady a hlavně porovnáváme pohledy tří významných vědců na alimentární tabu. Prvním z nich je Douglasová, která se zaměřuje na téma čistoty a znečištění a své studie podkládá četnými terénními výzkumy. Pro pochopení alimentárních tabu a příkazů ortodoxních Židů nám nejvíce pomohlo právě její dílo. Úplným protipólem je pak názor Harrise, který se přiklání k materialistickému zdůvodnění zákazu pojídání vepřového

u Židů a muslimů. Další náhled na toto téma nám umožňuje Frazer ve své *Zlaté ratolesti*. Dle jeho názoru Židé vepřové maso nepožívali, protože pro ně byl zpočátku vepř posvátným zvířetem a není přeci dovoleno pojídat svého Boha.

Nejpodstatnější část práce, kapitola čtvrtá, uvádí informace o judaismu, stručně popisuje jeho vznik, důležité mezníky, předpisy, zákony a tradice. Hlavní část kapitoly se zabývá košer pravidly; snažíme se uvést zdůvodnění a postupy Židů při vykonávání složitých rituálů spojených s jídlem. Dostáváme se ke konkrétním úkonům praktikujících Židů, než mohou zkonsumovat koupené maso. Popisujeme postup rituální porážky, ohledání masa až k závěru košerování. Kromě příkazů vážících se k masu je nutné dodržovat i ty, které se týkají mléka a mléčných výrobků. Ortodoxní Žid nikdy nevaří maso a mléko v jedné nádobě ani je nepodává dohromady. Je důležité řídit se předpisy i v případě pečení chleba, vaření kuřete či pití a kupování vína a jiných nápojů. Dále v kapitole najdete i konkrétní košer recepty na typická židovská jídla. V závěru čtvrté kapitoly se zabýváme důležitostí a náboženským významem všech alimentárních předpisů Židů a uvádíme nejhlavnější svátky, se kterými se pojí tyto jídelní předpisy.

V následující kapitole komparujeme podoby půstu u světových náboženství. Zaměřujeme se na islám, křesťanství, hinduismus a buddhismus. Uvádíme společné znaky rituálních půstů velkých náboženství a přirovnáváme je k myšlení moderního ateistického člověka.

V závěrečné kapitole je popsán velmi neobvyklý typ rituálního pokrmu – lidské maso. Kanibalismus je velmi zajímavou ukázkou spojení jídla, mýtu, obřadu a transcendentna.

Metodou celé práce je komparace a sbírání poznatků z odborné literatury. Je jisté, že námi vybraná literatura je jen malým zlomkem z velkého množství zdrojů vztahujících se k náboženským rituálům, ale rozsah bakalářské práce bohužel neumožňuje hlubší bádání.

1. Co je to rituál?

Dříve než se přesuneme k samotné ritualizaci přípravy pokrmů, je nutné definovat samotný pojem rituál a ritualizace. Termín rituál je odvozený z latinského slova *ritus* značícího řád, obřad nebo obyčej.¹ V kulturní antropologii je velmi obtížné nalézt definici, která by zahrnula tak široký pojem. Dle Bobbyho Alexandra má rituál dvě stránky: představení a proměnu. „Rituál definovaný těmi neobecnějšími a nejzákladnějšími pojmy je představení či předvedení, naplánované nebo improvizované, kterými se realizuje přechod od každodenního života k alternativnímu kontextu, v jehož rámci je proměněn všední den.“²

Jednou z nejznámějších definic náboženského rituálu či obřadu je ta od Victora Turnera: „Předepsané formální chování pro příležitosti neodkázané na technickou rutinu; odkazuje na víru v mystické (nebo neempirické) bytosti či síly pokládané za první a poslední příčiny všech účinků.“³ Dále se dá rituál chápat jako veřejná událost svázaná pravidly, jež tím či oním způsobem tematizuje vztah mezi pozemským a duchovním světem.⁴

V Malém slovníku antropologických pojmů na konci knihy *Antropologie* od Václava Soukupa najdeme tuto definici: „Symbolický a normativně standardizovaný způsob chování a soubor obřadných činností, jehož prostřednictvím příslušníci určité skupiny udržují a upevňují hodnoty a normy své kultury. V tradičních společnostech se obvykle jednalo o magickou nebo náboženskou aktivitu.“ Soukupovo vysvětlení obsahuje všechny roviny rituálu, a sice že jde o symbolické jednání, které má daný řád a postup, který musí všichni účastníci rituálu dodržet, obřad utužuje vztahy v sociální skupině a navazuje kontakt s nadpřirozenem.⁵

Jak je již uvedeno výše, rituál nejčastěji sloužil jako nástroj při magických obřadech. Stejně tak má rituál jistou spojitost i s mýtem. Velká skupina rituálů vznikla jako dramatické zpodobení mýtického děje a některé zase vysvětlují, co se během rituálu odehrává. Součástí všech rituálních stavů je potlačení sebe sama a přechod do změněného, posvátného stavu. Rituálního stavu může být dosaženo přísným půstem, koupelí, omýváním, modlitbou, požitím drog, či jiných látek, které způsobují přeměnu

---

¹ MALINA, Josef a kol. *Antropologický slovník*, s. 197.

² BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*, s. 149.

³ Tamtéž.

⁴ ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. s. 263.

⁵ SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. s. 696.

identity. Nesmíme opomenout dílo významného historika Mircea Eliadeho *Mýtus o věčném návratu*, ve kterém najdeme velké množství příkladů rituálů různých archaických společností. Eliade uvádí, že „každý rituál archaických společností má svůj božský vzor, tedy archetyp“. Obřad je pak vlastně opakováním činnosti boha, hrdiny nebo mýtického předka „na počátku věků“.⁶

Ve svém díle *Posvátné a profánní* Eliade uvádí rozdíl mezi posvátným a běžným časem. Posvátný čas je plný rituálů a cyklických svátků, které čas periodizují. V čase profánním se dějí věci bez náboženského významu, ale i když mezi těmito časy existuje jasný předěl, náboženský člověk může pomocí rituálů mezi oběma časy bezpečně přecházet. Posvátný čas je vratný, jedná se vlastně o zpřítomnění mýtického času. Člověk pomocí rituálu vystoupí z běžného času a dostane se do mýtické minulosti „na počátku věků“. A právě svátek je jeho reaktualizací.⁷ Tím, že náboženský člověk reaktualizuje posvátné dějiny, že napodobuje božské chování, zaujímá místo po boku bohů a udržuje se v jejich blízkosti, tj. v tom, co je skutečné a významuplné.⁸

V dnešní moderní společnosti, zvláště v Evropě a USA, se zejména fyziologické akty jako je výživa a sexualita nevnímají jako něco víc než organické procesy. V předliteratečních a archaických společnostech tomu bylo naopak, téměř žádný tělesný akt se neobešel bez rituálu či alespoň pocitu posvátna. Ale navzdory desakralizaci těchto procesů v moderní společnosti přetrvávají tabu, která sexualitu a požívání potravin a nápojů omezují.⁹

Může se zdát, že v moderní společnosti funkce rituálu a rituál samotný ustoupily do pozadí, ale není tomu tak; vezměme si například národní zvyky, svátky, svatby, oslavy narozenin, pohřby, volby, sportovní události a podobně. Rituály člověka provází v jeho každodenním životě, ač si jejich přítomnosti zpravidla není vědom. I čtení knihy před spaním může být malý rituál, prostřednictvím příběhu se dostáváme do jiných světů, jiných životů a má pro nás magický či dokonce očistný význam.

1.1 Druhy rituálů

Rituálů existuje opravdu velké množství a kvůli jejich různorodosti existuje spousta kritérii, podle kterých se dají klasifikovat. Může se zdát, že každý badatel má svůj vlastní

---

⁶ HRABÁKOVÁ, Luďka. *Úvod do kulturní antropologie*. s. 27.

⁷ ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. s. 48.

⁸ ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. s. 134.

⁹ ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. s. 14.

pohled na třídění rituálů. V práci uvedu klasifikaci „otce přechodových rituálů“ Arnolda van Gennepa a antropologa Roberta F. Murphyho.

První zmiňovaný dělí rituály na *sympatetické* a *kontaktní*. Sympatetické rituály jsou založeny na víře, že podobné působí na podobné, opak na opak, nádoby na obsah a naopak, části na celek a naopak, napodobeniny na skutečný předmět nebo bytost a naopak, slova na čin - na tyto kategorie upozornil Edward B. Tylor a některé jejich formy studovala *animistická* (animismus = víra v existenci nadpřirozených sil, které jako oživující duchovní princip jsou vlastní všem objektům našeho světa¹⁰) škola, avšak pevná klasifikace u animistů neexistuje. Oproti nim stojí dynamisté. Díky dvojímu proudu bádání se vedle sympatetických rituálů a rituálů s animistickými základy objevují skupiny rituálů s *dynamistickým* základem (dynamismus = teorie, která považuje za původní formu náboženství víru v nadpřirozené či z hlediska každodenní zkušenosti mimořádné mocnosti a síly, obvykle chápané jako síly neosobní a nadlidské – ve svých cílech přesahují lidské schopnosti, a hodnotově neutrální – nejsou ani dobré ani zlé¹¹) a rituály *kontaktní*, které se zakládají na materiálnosti a přenosnosti vrozených nebo získaných vlastností dotykem nebo na dálku. Sympatetické rituály nemusí být nutně animistické a kontaktní nemusí být nutně dynamistické; jedná se zde o čtyři vzájemně nezávislé kategorie, které však dvě školy zabývající se výzkumem magicko-náboženských jevů z odlišného pohledu seskupily po dvojicích.¹²

Navíc může rituál působit přímo nebo nepřímo. *Přímý rituál* je ten, který má okamžitou účinnost bez zásahu autonomního činitele, jako prokletí, uhrnutí atd. *Nepřímý rituál* je impulsem, který uvádí do pohybu nezávislou nebo zosobněnou sílu nebo celou řadu sil tohoto rázu, například démona, džina, nebo božstvo, kteří zasáhnou ve prospěch osoby, která rituál provedla. Takto funguje modlitba, kult, zaslíbení apod. K účinku přímého rituálu dochází automaticky, naopak u účinku nepřímého rituálu je to odrazem.¹³

Lze také rozlišovat mezi rituály *pozitivními*, které jsou projevem vůle převedeným v čin, a rituály *negativními*. Ty jsou často nazývány tabu. *Tabu* je zákaz či příkaz, z psychologického hlediska odpovídá nechtění, vyjadřuje jakýsi způsob vůle a stejně jako

---

¹⁰ SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. s. 687.

¹¹ HORYNA, Břetislav. *Úvod do religionistiky*. s. 37.

¹² GENNEP, Arnold van. *Přechodové rituály*, s. 16.

¹³ GENNEP, Arnold van. *Přechodové rituály*, s. 17.

pozitivní je činem, a nikoli negací činu. Tabu není autonomní, ale existuje pouze jako protiváha pozitivních rituálů.¹⁴

Nejdůležitějším druhem rituálů jsou pro Gennepa rituály *přechodové*. Přechodové rituály, jinak nazývané *iniciační*, jsou ty, které se konají při přechodu jedince z jedné fáze života do druhé. Iniciační obřad je rituálem, který od sebe odděluje dvě životní období člověka, často i celého kolektivu. Někaké období v tomto okamžiku končí a nové začíná. „Iniciací se rozumí souhrn rituálů a ústních naučení, po kterých následuje zásadní změna náboženského a sociálního statusu osoby.“¹⁵ Iniciaci tedy můžeme chápat jako zasvěcení prováděné společností či skupinou za účelem přijetí jedince za jejího právoplatného člena. S tímto přijetím se také pojí i přijetí hodnot tohoto společenství. Eliade uvádí příklad rituálu po narození dítěte. Čerstvě narozené dítě nemá nic než fyzickou existenci, není dosud uznáno rodinou ani přijato společenstvím. Teprve rituály prováděné bezprostředně po porodu udělují novorozenci status „žijícího“ ve vlastním slova smyslu, jen díky těmto obřadům je novorozeně začleněno do společnosti.¹⁶

Gennep přechodové rituály dále dělí na *preliminární* (rituály odloučení), *prahové* (rituály pomezí) a *postliminární* (rituály sloučení, přijetí).¹⁷ Mezi tradiční přechodové rituály můžeme zařadit obřizku, vstup do školní docházky, maturitní zkoušku, imatrikulaci, promoci, zasnuby, svatbu, pohřeb. Lidský život je plný různých obřadů, které narušují jeho stereotypní plynutí.

Nyní přecházíme ke klasifikaci Roberta F. Murphyho, ten rituály ve svém díle *Úvod do kulturní a sociální antropologie* rozděluje do následujících skupin: *výroční rituály* (často nazývané *cyklické*) se konají každý rok zhruba ve stejnou dobu. Díky každoročnímu opakování těchto rituálů dostává život ve společenství svůj pevný řád a stabilitu. Bez svátků by byl život příliš jednotvárný a společnost by se neměla jak sdružovat a upevňovat své vztahy. Rytmus života skupiny je jednoznačně dán děním v přírodě - střídá se den a noc, fáze měsíce, roční doby, období záplav a sucha - tyto přírodní děje byly doprovázeny obřady, které hrály důležitou roli.¹⁸ Příkladem moderních cyklických svátků v evropské společnosti jsou státní svátky, které občanům konkrétní země připomínají události z historie, na které by se rozhodně nemělo zapomínat. Často

---

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ ELIADE, Mircea. *Iniciace, rituály, tajné společnosti: mystická zrození*, s. 4.

¹⁶ ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. s. 122.

¹⁷ GENNEP, Arnold van. *Přechodové rituály*, s. 19.

¹⁸ MURPHY, Robert. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, s. 186.

se tyto svátky „zneužívají“ pro různé demonstrace, pochody či vyjádření nespokojenosti s politickou situací v zemi. A původní funkce svátku se tedy částečně vytrácí.

Mezi neoblíbenější a nejvíce slavené svátky na našem území patří zajisté Vánoce a Velikonoce, které na sebe kvůli desakralizaci, tedy odposvátnění našeho života, berou všechnu funkci cyklických svátků (jiné v Čechách už skoro nezbyly, na Moravě jich naštěstí přežívá větší množství). Proto se v dnešní době z těchto svátků stávají hektické dny plné stresu a pohoda, citový prožitek a posvátno se z nich vytrácí. Z psychologického hlediska jsou cyklické svátky pro společnosti velmi důležité, protože vytrhují jedince ze všednosti a narušují stereotypní žití.

Dalším typem rituálu podle Murphyho je stejně jako u Gennepa rituál *přechodový*. Jiné obřady mohou mít *situační* povahu - provozují se kvůli nějaké zvláštní potřebě nebo okolnosti.¹⁹

Murphy, stejně jako Eliade²⁰ upozorňuje, že se rituál musí pokaždé řídit danými předpisy a postupy. Jelikož jsou účastníci při rituálním aktu velmi blízko posvátnu, při nedodržení všech podmínek by se rituál mohl minout účinkem či by se stalo něco nežádoucího. Před kterými rituály se účastníci musejí postit, podstoupit rituální očistu, zdržet se pohlavního styku a podobně.

---

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ ELIADE, Mircea. *Mýtus o věčném návratu*.

2. Pozadí a historie výzkumu jídla jako kulturního fenoménu

Než se dostaneme k rituálním aspektům přípravy pokrmů, je nutné poukázat na pozadí a historii výzkumu jídla jako kulturního fenoménu. Ne vždy vědci řadili potravu a její přípravu do sociální a kulturní oblasti. V této kapitole vycházím z titulu *Lidé a jídlo* od Dvořákové-Janů, publikace má ale mnoho pasáží, které jsou nesrozumitelné a autorka píše těžkopádně, smysl sdělení tak čtenáři může unikat. Proto jsou níže uvedené citace zkráceny a snažím se o zjednodušení.

2.1 Sociální aspekt jídla

Význam sociálních aspektů požívání potravin a nápojů výstižně definovali sociologové P. Berger a F. Luckmann: Biologická konstituce umožňuje lidem hledání potravy, ale neříká jim, co mají jíst. Jídlo proniká mnohem více sociálními než biologickými kanály, přičemž uvedené aktivity nejsou definovány pouze svými hranicemi, ale přímo rozvinuly vliv na organické funkce.²¹

Uvedené kanály jsou historicky a geograficky proměnné a vykazují určitou stálost, neboť jsou voleny z mnoha možností, odkud a jak se může člověk živit. Sledují sociální motivy a orientace. Antropologové uvádějí, že je to právě specifická konstituce, jež umožnila, aby se člověk emancipoval od své biologické jedinečnosti ke kulturní mnohotvárnosti. Komplexnost, jež vychází z této antropologicky specifické konstituce, je redukována prostřednictvím aktů tzv. kulturního hodnocení, preferujících určitá řešení. Fyziologické procesy jsou dány funkcemi lidského těla a převážně trávením. Naopak psychické důvody pro konzumaci určitých potravin jsou určovány kulturou a náboženstvím, které některou stravu považují za vhodnou a jinou za zakázanou či nečistou. Zde se nabízejí různé otázky: Co jíme, co je považováno za jedlé? Dle čeho jsou jídla a potraviny produkovány a připravovány? Co je to vůbec sociální situace jídla a pití? Víme, že „jedlost“ není vlastnost, jež byla přirozeně vtištěna rostlinám a zvířatům okolo nás. Je varováním, jež je vloženo kulturním popisem do sociálního rámce určité společnosti. Tak je diferencována možnost toho, co se /nazíráno fyzicky/ považuje za možné jíst a pít. Může jít o houby, poupata květin, hmyz nebo hlemýžďe. To, zda je některé jídlo považováno za jedlé nebo nejedlé, je - až na některé výjimky v případě jedovatosti či zkaženosti - sociálně a kulturně usměrněno. Zda člověk utiší hlad masem

---

²¹ DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. s. 14, 15.

z koně či vepře, neznamená pro tělo příliš podstatný rozdíl. Pro sociální hodnocení oběda určitou společností znamená ale rozdíl podstatný. Člověk často cílům sociálního hodnocení podřizuje své tělesné zdraví. Jako příklad můžeme uvést vegetariánství, u kterého se může zdát, že je v rozporu s lidskou přirozenou potřebou konzumovat maso. Často se různými potravinovými zákazy a příkazy nesleduje žádný tělesný výraz, jak se často tvrdí, ale jde o řadu dalších cílů, jako je požitek, prestiž, efekt, cena, půvab, atd.²²

Člověk je samozřejmě biologické stvoření s jistými nepochybně vrozenými potřebami, ale způsoby uspokojování těchto potřeb jsou utvářeny sociálním způsobem. Je biologickou skutečností, že lidé potřebují jídlo, aby se vyvíjeli a aby přežili. Na druhou stranu je pravda, že potrava se připravuje a pojídá kulturně determinovaným způsobem a potravní zvyklosti se kulturně liší. Způsoby přípravy potravy, kořenění a míchání jednotlivých složek jídla, které jsou přirozené pro jednu skupinu lidí, mohou té druhé připadat odpudivé. Tabu spojená s potravou jsou téměř všude přítomná, ale liší se od jedné kultury ke druhé.²³

2.2 Jídlo a sociální normy²⁴

Uspokojování základních potřeb - jídla a sexuality - vždy bylo a bude základním předpokladem existence lidské společnosti v genetickém plánu jedinců i v rozsáhlé hierarchii pravidel a norem. Uspokojování potřeby hladu prostřednictvím jídla je základním požadavkem zachování života.

Právě v jídelní kultuře, v jídelních tabu a rituálech, ve formách dělení jídla se manifestovaly počátky lidské kultury až k současným společenským formacím, jež jsou založeny na základních vzorcích mravních řádů.

Kolektivní opatrování a příprava stravy, společné požívání rituálního jídla v kontextu naplněném symboly se stalo v posledních dvou tisíciletích v prostoru, v němž žijeme, jakýmsi „mravním děním“ společenských řádů.

Obřady spojené s jídlem představují v historických kulturách i v novověku mír a přátelství a v určité míře i komplementaritu mezi spolustolovníky: mezi lidmi a bohy, mezi lidmi navzájem i mezi žijícími a mrtvými.

---

²² DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. s. 14, 15.

²³ ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. s. 58.

²⁴ DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. s. 17, 18.

V procesu modernizace se jídlo stalo méně významným aktem, jenž je tak zprofanován, že se zdá zbytečné jej v každodenním životě sdílet s druhým. Člověk jídlo často redukuje na stejný úkon jako je každodenní hygiena. Tím se stal svět triviálnějším, neboť se ztrátou „stolu“ pro společné jídlo ztrácíme i pocit sounáležitosti a pospolitosti.

Ve všech kulturách se setkáváme s obětí jako ústřední ceremonií, při níž se lidé dělí s bohy o svůj nejcennější majetek, především o jídlo. Pohostinnost v četných kulturách, především ve společnosti válečníků, je založena na nabídnutých potravních symbolech. Podání chleba a soli u slovanského etnika či uvítací přípitek v ostatních společnostech podporují vztahy přátelství a překonávají nepřátelství.

Jak již bylo uvedeno výše, v některých kulturách síla jídla a stravování jako kulturního aktu poněkud upadla, ale v naší práci se zaměříme na společnosti, ve kterých stále více či méně převládají rituální aspekty přípravy a konzumace pokrmů a jídlo je vnímáno jako důležitý kulturní a rituální nástroj. Práce se převážně zaměřuje na židovské košer předpisy a dále částečně poodhalí jak je to s jídlem v křesťanské, islámské, buddhistické či hinduistické společnosti. Jako zajímavost uvedu příklady z historie kanibalismu.

2.3 Výzkumy lidských aktivit spojených s jídlem v rámci etnologie a antropologie

V 70. letech bylo založeno několik mezinárodních výzkumných ústavů s cílem podporovat a koordinovat etnologické, antropologické a historické výzkumy stravovacích zvyklostí - Intercontinental Committee for the Anthropology of Food and Food Habits (1968), Etnological Food Research Group (1970), Commission on the Anthropology of Food (1977) - výsledkem kongresů jsou sborníky obsahující výběr z mnoha výzkumů studentů.²⁵

Etnologie se mimo jiné zabývá popisem regionálního a sociálního šíření tradičních způsobů výroby, úpravy a konzumace potravy v dávné i nedávné minulosti. Zabývá se především venkovským prostorem a střední a nižší sociální třídou, často ale i srovnává s městskými oblastmi a třídou vyšší. Příkladem může být šíření typických zvyků. Precizní mapování jednotlivých stádií procesu rozšiřování, např. některých technik uchovávání potravin a jeho regionálních odchylek, patří k základním etnologickým metodám.²⁶

---

²⁵ DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. s. 41.

²⁶ DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. s. 42.

2.3.1 Antropologický výzkum jídla

Antropologické studie týkající se tématu jídla a pokrmů se s určitou pravidelností objevují od roku 1932. V 60. a 70. letech dochází ke zvýšení počtu prací týkajících se jídla, objevují se teoreticky orientované studie Mary Douglasové (1966, 1975, 1984, 1988) a Lévi-Strausse (1964, 1966, 65, 68) a klasická Changova studie z roku 1977 zabývající se kulturně-historickým významem potravy v Číně. Uvedené práce konvergovaly s antropologickým výzkumem většinou popisného a praktického charakteru, jenž byl především zaměřen na řešení problematiky vztahu potravy a kultury. Antropologové vysvětlují tento obrat k teorii jako pokus o porozumění společnosti pomocí výzkumu potravy: předkládají velké množství dat shromážděných archeology, týkajících se symbolických významů rozličných jídelních zvyklostí v různých částech světa.²⁷

V 80. letech došlo k nárůstu důležitých teoreticky inspirovaných prací v oboru antropologie potravy. Jak uvádí Anne Murcottová (1988), jde o teoretické diskuze o různých způsobech interpretace jídelních zvyklostí, vaření a jídelních tabu, jako např. tabuizace vepřů, krav nebo hmyzu u různých etnik a kmenů.²⁸

Vnitřní vývoj, kterým současná antropologie jako disciplína prochází, je vzdálen dosud vžitému popisnému přístupu entologických a antropologických metod týkajících se tradičních jevů spojených s jídlem. Okruhy zájmu jsou specifické funkce a symbolické významy určitých tradičních pokrmů a nápojů jako součásti rituálů, význam potravy v lidovém léčitelství a lidové víře apod.²⁹

2.3.2 Tradiční a sváteční jídla a jejich symbolický význam v odborné literatuře

V uvedené oblasti se setkáváme se značnou rozmanitostí. Někteří antropologové se zamýšlejí nad funkcionální a strukturální interpretací slavností a nad strukturou lidových svátků obecně s tím, že slavnosti je nutno chápat jako určitý projev estetiky. Význam svatebního dortu a obřadu jeho krájení v Británii podléhá různorodým měnícím se interpretacím, tento zvyk i jeho obměny však zcela zapadají do tradic anglických slavnostních hostin. Kromě oslav a rituálů týkajících se obřadních pokrmů je pozornost antropologů věnována celé řadě dalších jídelních rituálů: stravě původních Eskymáků,

---

²⁷ DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. s. 43.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž.

jejich systému sdílení potravy a odrazu změn v jejich story-knife (vyprávěních a pohádkách o jídle), čínskému stolování, aperitivu a jeho společenskému významu.³⁰

Podrobně jsou popisovány náboženské symbolické významy potravy v nejrůznějších částech světa. F. G. Brumanová (1988) odhaluje nezastupitelnou roli posvátných pokrmů v afro-brazilském Candomble kultu, který nabízí alternativu oficiálnímu světovému názoru a poskytuje svým členům identitu. Podle autorčina názoru je posvátný pokrm mimo jiné určitou formou obětování, působí jako terapie a jako prostředek klasifikace sblížením lidských a božských bytostí. S. Starr Seredová (1988) vysvětluje roli vaření jako posvátného aktu židovských žen na Středním východě. V úloze ženy vidí židovskou identitu, tradice, zákony a posvátnost v souvislosti s přípravou pokrmů pro ostatní. Řada jídel ztělesňuje mocné židovské symboly a rituály. Při jejich přípravě jsou jinde rutinní každodenní domácí práce naplňovány posvátností. Uvedený typ žitého náboženství, jak uvádí autorka, zůstává stále důležitým způsobem každodenního náboženského chování.³¹

2.4 Rituální význam jídla

Pro tuto bakalářskou práci je rituál spojený se stravováním stěžejní. Již od dávných dob je společný pokrm považován za důležitý rituál. Společné jídlo nastoluje klid u všech strážníků, s lidmi, se kterými jíte, se přeci nechcete hádat. Hodování s cizincem má silný význam, naznačuje se tak vzájemná úcta a pocit bezpečí. Jídlo je vnímáno jako dar od Boha/bohů a je nutné si ho vážít a poděkovat za něj, zvláště v době chudoby, válek a přírodních katastrof, kdy bylo jídla nedostatek. V křesťanských zemích je poděkování provedeno ve formě modlitby, například nejčastěji: „Požehnej nás, Bože, i tyto dary, které z tvé dobroty přijímáme. Skrze Krista, našeho Pána.“ I samotná křesťanská mše je alegorie na poslední večeři Krista a jeho apoštolů - eucharistie. Věřící a kněz při bohoslužbě pojídají tělo Krista v podobě hostie a pijí Kristovu krev - mešní víno. Dalším známým rituálem je žehnání třemi křížky před zakrojením čerstvého chleba.

Ritualizace jídla je nezbytným doprovodem svátků a důležitých mezníků roku. Přípravují se jídla, jejichž původ je symbolický (velikonoční beránek, jidáše, vánočky, apod.). Svátky tak neznamenají pouze přerušování stereotypu, ale pomáhají upevňovat kladné vazby uvnitř rodiny a společenství. Dokonce pouhý nedělní společný oběd utužuje

---

³⁰ DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. s. 43.

³¹ DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. s. 44.

rodinné vztahy a je skvělou příležitostí pro rozhovor. Vzpomeňme na svá rodinná setkání, hostina, nebo alespoň menší pohoštění při nich jistě nechybí. Ty nejvíce slavnostní hostiny se pořádají na oslavu narozenin, svateb, výročí či při pohřbech.

Ritualizace se netýká pouze přípravy jídla, ale také jeho opatřování. Například některé indiánské kmeny před lovem odprosí duchy zvířete, protože je maso pro lovce životně důležité, lov není pouze zábava nebo čin chamtivosti. Maso z ulovené kořisti je zapotřebí zcela a beze zbytků zkonsumovat, protože odhozené nedojedené zbytky by urazily duchy zvířete.³² I v zemědělských společnostech bychom našli spoustu rituálů. Ku příkladu v době dožínek - důležitém svátku na ukončení žní a vegetativního období, se obětovala část úrody bohům, pletly se věnce z obilí, konaly oslavy, průvody a bohaté hostiny.

K rituálům spojeným s jídlem se neodmyslitelně váží i alimentární tabu, kterým se budu věnovat v dalších kapitolách.

---

³² DEMEL, Dalibor. Jídlo jako rituál: Správně snědené kuře. *Lidé a Země* [online]. 2011.

3. Potravinové tabu

Alimentární neboli potravinová tabu se nejčastěji váží k různým náboženstvím, ať už se jedná o velká světová náboženství jako je křesťanství, judaismus, islám, či hinduismus, či malé předliterární společnosti. Největší skupinou alimentárních tabu, která je známá i u laické veřejnosti je zajisté ta, která spadá do židovského náboženství. Označení „košer“ se často používá i v naší české mluvě. Často spíše pojmenovává lidské chování „to není příliš košer“ ve smyslu to není vhodné, což poukazuje k jeho původnímu významu. Tedy co je a není vhodné, „čisté“ pro konzumaci.

3.1 Význam pojmu tabu

Pojem tabu (či někdy tapu) je obecně charakterizováno tak, že nějaká věc či jednání podléhá zakazu. Etymologicky se tento pojem dá rozložit na „ta“ což znamená „znamení“, „označovat“ a „pu“ – „intenzivní, mocný“. Tabu je tedy „mocné znamení“, kde slovo „mocný“ má dvojí význam: „posvátný, nedotknutelný“ a „zakázaný“. Poprvé se toto slovo dostalo do Evropy díky výpravám sira Jamese Cooka, který se s ním setkal na ostrově Tonga v Oceánii. Výraz pronikl do mnoha jazyků, do angličtiny jako „taboo“, francouzštiny: „tabou“, italštiny: „tabù“ atd.³³

3.2 Mary Douglasová - Čistota a nebezpečí

Téma tabu zblízka zkoumala i britská antropoložka Mary Douglasová. Základem pro její práce o anomáliích byl terénní výzkum etnika Lele ve střední Africe. Douglasová se řadí mezi symbolické a sociální antropology a v první polovině šedesátých let byla výrazně ovlivněna francouzským strukturalismem Lévi-Strausse. Tato teoretická orientace je patrná v jejím díle *Čistota a nebezpečí: analýza pojmu poskvrnění a tabu* (1966).³⁴ V tomto díle uplatnila své vlastní pojetí strukturální analýzy nečistoty jako nevhodné záležitosti. Na základě studia širokého spektra etnografické a antropologické literatury formulovala hypotézu, že nečistota je univerzálním morálním symbolem označujícím hranice mezi sociálními kategoriemi. Douglasová byla toho názoru, že úzkost z poskvrnění a ztráty tělesné kontroly je nejsilnější ve společnosti s přísně

---

³³ KRAFT, Harmut. *Tabu - Magie a sociální skutečnost*, s. 28-32.

³⁴ SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. s. 556-557.

oddělenými sociálními třídami. Pro správné pochopení čistoty, nečistoty, poskvrnění a tabu je nutné zkoumání v rámci sociálního a kulturního kontextu dané společnosti.³⁵

Jako římská katolička aplikovala své antropologické znalosti i na Bibli. Zaměřila se na alimentární (= potravinové) tabu v knize Leviticus (Třetí kniha Mojžíšova). Podle Douglasové nemá zákaz požívání vepřového nic společného s problémy chovu prasat v oblasti Blízkého východu ani s potenciálními zažívacími potížemi Židů. Na základě analýzy židovských stravovacích zákazů dospěla k závěru, že některá zvířata nebyla určena ke konzumaci, neboť na nich něco jejich požitelnosti znesvěcovalo a činilo je nečistými. Původně „čistými“ pozemskými zvířaty měla být podle knihy Leviticus čtyřnohá sudokopytnatá zvířata, která přežvykovala. Prasata byla „opovrhovaná“ a „nečistá“ protože nepřežvykují. „Čistá“ létající zvířata musela mít peří a používat k letu křídla. Proto byl skákavý hmyz „nečistý“, neboť měl šest nohou, nechodil, nelétal a neměl peří. „Čistí“ vodní živočichové museli mít ploutve a šupiny. Proto byli zakázáni korýši, přestože žili v moři. Neměli totiž ani ploutve ani šupiny. Nečistota vepřů ovšem nevyplývá pouze z jejich nežádoucího taxonomického statusu, ale také ze skutečnosti, že prasata žerou mršiny a chovají je nežidovské komunity.³⁶

Na první pohled se může zdát zákaz požívání vepřového masa jako iracionální. Pokud ale zasadíme tento sociokulturní regulativ do kontextu ostatních židovských stravovacích zákazů a srovnáme je s potravou povolenou, význam tohoto kulturního vzoru vystoupí do popředí. Při nákupu masa totiž Židé, kteří nakupují pouze „čisté“ suroviny, odpovídající jejich kulturní tradici, vykonávají mnohem významnější akt, než pouze obstarání surovin pro vaření a ukojení hladu, ale dávají tak najevo svou solidaritu s ortodoxním židovstvím a posilují svou kulturní a náboženskou identitu. Péčí, kterou Židé věnují stravovacím pravidlům, posilují svou integritu a stabilitu židovského společenství.³⁷

Ještě pro úplnost dokládám výňatky z knihy Leviticus a knihy Deuteronomium, které najdete ve čtvrté kapitole práce. Všechny interpretace těchto předpisů se dají podle Douglasové rozdělit do dvou kategorií. Buď jsou to pravidla nahodilá a bezvýznamná, protože sledují disciplinární záměr, nebo se jedná o alegorie ctností a neřestí. Douglasová je toho názoru, že Starý zákon není možné interpretovat nahodile, ale vzhledem k tomu, že každé přikázání je uvozeno přikázáním svatosti, je nutné interpretovat text z tohoto úhlu pohledu. Zaměřuje se tedy na protiklad mezi svatostí a ohavností, který dá zákazům

---

³⁵ DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu.*

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Tamtéž.

potřebný smysl. Hebrejskou ideu svatosti lze podle autorky poznat zkoumáním přikázání, kterým se lidé podvolují. Pokud lidé žijí podle svatosti a přikázání, prosperují. Svatost je ztělesněna úplností, uvádí Douglasová, a vyžaduje, aby se různé třídy věcí nemíchaly. Je třeba dodržovat rozlišování a řád. Svatost je řád, jednota, celistvost. Douglasová je tak přesvědčená, že dietní předpisy pouze rozvíjejí metaforu svatosti v těchto směrech. Pasterec má jíst přežvýkavé sudokopytníky, kteří jsou vzorem správné a čisté stravy. Hospodin tak dává hospodářským zvířatům požehnání a hospodář má za úkol toto požehnání udržet. Člověk má se svým dobytkem smlouvu, stejně jako ji měl Bůh s člověkem. V tom právě spočívá rozdíl mezi hospodářským a divokým zvířetem. Divoké zvěři smlouva, která by ji ochraňovala, chybí. Pokud musí pasterec jíst zvěř divokou, musí mít stejné znaky či být stejného druhu. Například zajíc, který sice přežvykuje, ale není sudokopytník, je považován za nečistého. Naopak prase se řadí mezi sudokopytníky, ale nepřežvykuje a je tedy zakázáno. U ostatních zvířat je rozhodující, jakým způsobem žijí ve třech elementech - vodě, zemi, vzduchu. Za nečistá zvířata se považují ta, která jsou v porovnání s ostatními zvířaty své třídy nedokonalá. Nebo také ta, jejichž třída je v rozporu s obecným uspořádáním světa - jde tedy o anomálie.³⁸

V knize Leviticus je každému zvířeti přisouzen patřičný živl. Ve vzduchu létají dvounozí ptáci s křídly, ve vodě plavou ryby s šupinami a ploutvemi a na zemi poskakují, skáčou či chodí čtyřnohá zvířata. Jakýkoliv tvor, který se vymyká a nevykonává správný pohyb ve správném živlu, je v rozporu se svatostí a je považován za nečistého. Had je například nečistý, protože se po zemi plazí, kobylika může být čistá, pokud skáče, ale i nečistá pokud se plazí.³⁹

Douglasová na těchto příkladech ukazuje, že nečisté je tedy to, co se nenachází na svém místě, co narušuje řád. Naše představa špíny je tak podle Douglasové analogická tabu v „primitivních“ kulturách. Špína je vedlejší produkt systematického třídění a řádu věcí. Jde o relativní ideu.⁴⁰

3.3 Potravinové tabu jako efektivní prostředek adaptace - Marvin Harris

Velmi odlišný náhled na potravinové tabu u Židů a muslimů měl americký antropolog Marvin Harris. Harris patřil mezi nejvlivnější antropology druhé poloviny 20. století. Jeho práce byly založeny na terénních výzkumech v Brazílii, Mosambiku, Indii a Spojených

---

³⁸ DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu*. s. 80-96.

³⁹ DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu*. s. 96-98.

⁴⁰ Tamtéž.

státech. Jeho první významná práce nesla název *Rasové vzorce v Americe* (1964). Pro Harrise je typický kulturní materialismus.⁴¹

Výzkumnou strategii kulturního materialismu Harris použil ve své interpretaci zákazu požívání vepřového v židovské a islámské kultuře. Domníval se, že toto alimentární tabu vzniklo v důsledku proměny ekosystému Středního východu v době starověku. Původně byla tato oblast jedním z nejstarších center domestikace prasat. Důvodem k chovu vepřů byla nutriční hodnota jejich masa. Prasata se sice nedají používat k zemědělským pracím - nezapřáhnete je do pluhu, neosedláte je a ani nedávají mléko, ale jako zdroj živočišných proteinů a sádla jsou nenahraditelná. Z tohoto hlediska jsou dvakrát přínosnější než hovězí dobytek. K domestikaci prasat došlo ještě v době, kdy pohoří Taurus a Zagros pokrývaly lesy. Od 7. tisíciletí př. n. l. se ale pod vlivem pasteveckých a zemědělských kultur postupně proměňují lesy na travnaté pláně a poté pouště. Úbytek lesů a zdrojů přírodních pícnin měl závažné důsledky pro chov vepřů. Prase není dobře fyziologicky adaptováno na vysoké teploty a přímé sluneční záření, protože není schopno regulovat svou tělesnou teplotu bez vnějších zdrojů vlhkosti. Ideální ekosystém pro jeho chov jsou stinné lesy plné řek a jezer. Proto je jasné, že chov prasat ve vyprahlých stepích u migrujících kmenů nebyl možný. Nomádské národy s nimi nedokázaly překonávat velké vzdálenosti, ani je nemohly krmit trávou jako ovce a kozy. Jelikož by museli být vepři krmeni zrním a ovocem, stali by se tak potravinovými konkurenty lidí. Podle Harrise nábožensky zdůvodněné tabu na požívání vepřového masa, které se rozšířilo u řady kultur Středního východu, představuje racionální řešení konfliktu, kdy bezprostřední touha po kvalitních proteinech je velká, ale konečné náklady příliš vysoké. Skutečnost, že některé kultury prasata zbožňují a některé je považují za nečistá, je možné vysvětlit prostřednictvím materiálních faktorů. Bible a Korán zakazují vepřové, protože chov prasat se stal hrozbou pro zachování přírodního ekosystému Středního východu a produkce vepřů v malém měřítku by jenom zvyšovala pokušení. Proto bylo rozumné zakázat konzumaci vepřového masa úplně a zaměřit se na chov ovcí, krav a koz.⁴²

Když porovnáme obě teorie, tedy tu Harrisovu a Douglasové, je zřetelně vidět, která má větší logiku a opodstatnění. Nečistota potravin uvedená v Mojžíšových knihách je

---

⁴¹ = Směr v americké kulturní antropologii druhé poloviny 20. století preferující výzkum demografických, ekonomických, ekologických a technologických faktorů jako základních determinant fungování a vývoje kulturních systémů (SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. s. 541.)

⁴² SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. s. 544-545.

nejspíše pouze „zástěrkou“ pro materiální, geografické a ekonomické důvody nemožnosti chovu „zakázaných“ zvířat.

(Harris se zabýval i zákazem požívání hovězího masa v indické kultuře, k tomuto tématu se dostaneme v dalších kapitolách)

3.4 Posvátný vepř

Nečistota a materiální důvody nejsou však jedinými možnostmi jak si vykládat zákaz požívání vepřového masa v židovské kultuře. Frazer ve své *Zlaté ratolesti* uvádí další, dost odlišný způsob nazírání na toto tabu.

Frazer⁴³ předkládá příklady starověkých rostlinných božstev, která se převtělovala do zvířat. Častým převtělením byl právě vepř. Například Déméter, dcera Krona a Rheie, bohyně plodnosti země a rolnictví, se převtělovala do vepře. Vepř býval pravidelně obětován při jejích mystériích, protože poškozoval obilí a byl tedy nepřitelem bohyně. Avšak vepř byl původně vtělením samotné bohyně obilí Démétrý (nebo její dcery a dvojnice Persefony). A tak je bůh obětován sám sobě na základě toho, že je sám sobě nepřitelem. Tedy původně nepřítel se stává bohem.

Stejně tak vyznavači Attida (bůh vegetace ve Frýgii) se zdržovali požívání vepřového masa, což zřejmě poukazovalo na to, že vepř byl považován za Attidovo vtělení. To naznačuje také legenda, podle níž byl Attis zabit kancem. Stejně jako u Déméter, i zde platí pravidlo, že zvíře, které bohu způsobilo újmu, bylo původně samo tímto bohem.

Naopak u Adónida nebylo vždy spojení s kancem vysvětlováno pověstí o zabití tímto zvířetem. Podle jiné pověsti serval kanec svým tesákem kůru ze stromu, ve kterém se Adónis narodil (strom murrhu - jeho proměněná matka a sestra). A podle další pověsti zahynul Adónis rukou Héfaistovou v pohoří Libanonském při lovu na divoké kance. Různé varianty této legendy ukazují, že zatímco spojení kance a Adónidem bylo jisté, příčina toho svazku nebyla jasná, a proto se vymýšlely příběhy na jeho objasnění. Syřané považovali vepře za posvátné zvíře, ve velké náboženské metropoli na Eufratu, v Hierapoli, se prasata ani neobětovala, ani nejedla, a dotkl-li se někdo vepře, byl po zbytek dne považován za nečistého. Podle některých lidí proto, že prasata jsou nečistá, podle jiných zase proto, že prasata jsou posvátná. Ten rozdíl ve výkladu svědčí o tom, že na daném stupni náboženského myšlení nebyla ještě jednoznačně vytyčena hranice mezi

---

⁴³ FRAZER, James George. *Zlatá ratolest*. s. 429 – 435.

představou posvátnosti a nečistoty a obě tak splývaly do jakési mlhavé směsice, jíž se dává jméno tabu.

Nyní se dostáváme k dvojznačnému vztahu k vepři u Židů. Řekové nedokázali rozlišit, zda Židé vepře uctívali či zda si jej ošklivili. Na jedné straně nemohli vepře požívat, avšak na druhé straně je nesměli zabíjet. A jestliže první příkaz mluví pro nečistotu, druhý mluví ještě pádněji pro posvátnost tohoto zvířete. Zatímco obě pravidla můžeme, a jedno dokonce musíme vysvětlit domněnkou, že vepř byl posvátný, žádné z nich nemusí, a jedno ani nemůže být vysvětleno předpokladem, že vepř byl nečistý. Dáme-li tedy přednost první hypotéze, musíme dospět k závěru, že Izraelci, alespoň původně, vepře spíše uctívali, než aby si ho ošklivili. V tomto názoru nás utvrzuje fakt, že ještě za dob Izaiášových se někteří Židé tajně scházeli v zahradách a jedli vepřové a myší maso, což bylo považováno za náboženský obřad, pocházející z dob, kdy myš i vepř byli uctíváni jako božské bytosti a jejich maso se požívalo jako svátost, při vzácných a slavnostních příležitostech, jako tělo a krev bohů. Frazer celou problematiku nečistých zvířat shrnuje tak, že všechna tato zvířata byla původně posvátná, jejich maso se tedy nesmělo jíst, protože byla božské povahy.

4. Judaismus ⁴⁴

Abychom se mohli věnovat výkladu židovských pravidel týkajících se stravování, je nutné uvést alespoň základní informace o judaismu. Bohužel rozsah této práce nestačí na detailní popis tak složitého náboženství, jakým židovství je. Proto budeme muset představit judaismus pouze ve zkratce.

Judaismus je termín označující v nejširším smyslu celý kulturní, sociální a náboženský systém lidu Izraele. Judaismus jako náboženství se řadí mezi monoteistické víry. Vznik tohoto nejstaršího monoteistického náboženství datujeme přibližně kolem 13. století př. n. l., kdy podle knihy Exodus Starého zákona vystoupil Mojžíš na horu Sinaj a převzal od Hospodina Boží zákon a přikázání (Desatero zapsané na kamenných deskách). Toto zjevení Boha a jeho zákona je pro judaismus a Židy zásadní událostí dodnes. Došlo tak k uzavření smlouvy mezi Bohem a jeho vyvoleným lidem Izraele. Smlouva byla založena na směrnicích a dodržování Tóry (= prvních pět knih Mojžíšových). Tato událost nebyla pro Židy a judaismus jen něčím jednorázovým, byl to jakýsi mýtický okamžik, který se stále znovu opakuje při každém studiu a vykládání Tóry. Tóra ovlivňuje a předepisuje veškeré konání svých vyznavačů; od jídla, osobních vztahů až po práci; a právě prostřednictvím Tóry mohou Židé žít v Boží blízkosti.

Existuje také ústní zákon, kterým se Židé musí řídit, nazývá se Talmud. Talmud vykládá a vysvětluje psané předpisy Tóry. Má dva díly – Mišnu, kde najdeme zemědělské předpisy, zákony pro svaté dny, manželské zákony, civilní trestní právo, předpisy o obětech a chrámové službě a zákony o rituální čistotě a nečistotě. Dalším dílem je Gemara, kde jsou popsány příklady a diskuze moudrých, které doplňují Mišnu. Podle talmudské tradice předepisuje Tóra 613 přikázání (micvot), z nich je 365 negativních a 248 pozitivních. ⁴⁵

Za prvopočáteční posvátný prostor Židů se dá považovat domov a rodina je základní rituální jednotkou judaismu. Středem každodenního dění, domácím oltářem je v každé rodině stůl. Jako společné místo setkávání, dům modlitby a učení slouží Židům synagoga. Synagoga je tedy středem tradiční židovské komunity a symbolem domova všech. Základní uspořádání domu modlitby zahrnuje svatostánek, jenž je vestavěn do východní zdi nebo umístěn před ní tak, aby směřoval k Jeruzalému a byl proti vchodu do synagogy.

---

⁴⁴ FISHBANE, Michael A. *Judaismus: zjevení a tradice*.

⁴⁵ NEWMAN, Ja'akov a Gavri'el SIVAN. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. s. 221-223.

Ve svatostánku je uložena Tóra, která se předčítá na vyvýšeném místě uprostřed sálu či před svatostánkem.

Halachické⁴⁶ předpisy tradičního judaismu dělají z každé stránky života rituál. Od prvních ranních myšlenek a meditací až po poslední modlitbu před usnutím, od povolených a zakázaných jídel k přípustným a zapovězeným obchodním praktikám, od povinných každodenních bohoslužeb k předpisům týkajícím se slavení svátků a osobního smutku. Konečně se tedy dostáváme k jádru této bakalářské práce a tedy k rituální způsobilosti neboli kašrutu či košer potravinám.

4.1 Příprava a konzumace pokrmů v judaismu

Jídlo hrálo a hraje v životě Židů velkou úlohu, protože je nerozlučně spjata s náboženskými příkazy. Snad v žádném náboženství není víra tak úzce spojena s jídlem jako v židovském. V židovských rodinách se vaření vždy soustředilo kolem šabatu a náboženských slavností. Všechny oslavy, ať k uctění náboženských svátků, událostí ze židovských dějin nebo okamžiků životního cyklu – narození, obřízka, první zub, dospělost, svatba, nový dům, těhotenství, smrt – kdysi ovládla (a někde stále ovládá) tradice. A součástí této tradice jsou i speciální pokrmy. Jídla určená k oslavě těchto významných událostí se stala jejich pevnou součástí, zkrášlovala je a získávala symbolický význam.⁴⁷

Stůl, který jsme již výše přirovnali k domácímu oltáři, představuje centrum svátečního i každodenního dění v rodině. Tradičně se konzumují pouze potraviny, jež jsou kašer (košer), tedy potraviny, které vyhovují halachickým předpisům. Biblický zákon udává, které potraviny jsou zakázané a které naopak čisté a je tedy dovoleno je jíst. Pro úplnost dokládám výňatky z Knih Mojžíšových, kde Hospodin přesně popisuje, co jeho lid může konzumovat. První ukázka pochází z knihy Leviticus:

1. I mluvil Hospodin Mojžíšovi a Aronovi, řka jim: 2. Mluvte k synům Izraelským, řkouce: Tito jsou živočichové, kteréž jísti budete ze všech hověd, kteráž jsou na zemi: 3. Všelike hovědo, kteréž má kopyta rozdělená, tak aby rozdvojená byla, a přežívá, jísti budete. 4. A však z těch, kteráž přežívají, a z těch, kteráž kopyta rozdělená mají, nebudete jísti, jako velblouda; nebo ač přežívá, ale kopyta rozděleného nemá, nečistý vám bude. 5. Ani králíka, kterýž ač přežívá, ale kopyta rozděleného nemá, nečistý vám bude. 6. Ani

---

⁴⁶ Halacha je normativní židovský zákon, zvyk nebo praxe, případně celý její komplex. Je to zákon založený na zvyku potvrzeném rabínskými právníky a učiteli. V hovorové řeči označuje řádné a správné chování.

⁴⁷ RODEN, Claudia. *Knih o židovské kuchyni: odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů*. s. 24.

zajíce; nebo ač přežívá, ale kopyta rozděleného nemá, nečistý vám bude. 7. Tolikéž *ani* svině; nebo ač má rozdělené kopyto, tak že se rozdvojuje, ale nepřežívá, nečistá bude vám. 8. Masa jejich nebudete jísti, ani těla jejich *mrtvého* se dotýkati, nečistá budou vám. 9. Ze všech *pak živočichů*, kteříž u vodách jsou, tyto jísti budete: Všecko, což má plejtvu a šupiny u vodách mořských i v řekách, jísti budete. 10. Všecko pak, což nemá plejtvu a šupin v moři i v řekách, buď jakýkoli hmyz vodný, aneb jakákoli duše živá u vodách, ohavností bude vám. 11. A *tak* v ohavnosti vám budou, abyste masa jejich nejedli a těla jejich v ohybnosti měli. 12. Což tedy nemá plejtvu a šupin u vodách, to v ohavnosti míti budete. 13. Z ptactva pak tyto v ohavnosti míti budete, *jichžto* nebudete jísti, *nebo* ohavnost jsou, *jako jest* orel, noh a orlice mořská. 14. Též sup, káně a luňák vedlé pokolení svého, 15. A všeliký krkavec vedlé pokolení svého, 16. Také pstros, sova, vodní káně, a jestřáb vedlé pokolení svého, 17. A bukač, křehař a kalous, 18. A porfirián, pelikán a labut, 19. Též čáp a kalandra vedlé pokolení svého, dedek a netopýř. 20. Všelický zeměplaz křídla mající, kterýž na čtyřech *nohách* chodí, v ohavnosti míti budete. 21. A však ze všelikého zeměplazu křídla majícího, kterýž na čtyřech *nohách* chodí, jísti budete ty, kteříž mají stehénka na nohách svých, aby skákali na nich po zemi. 22. Titoť pak jsou, kteréž jísti budete: Arbes vedlé pokolení svého, sálem vedlé pokolení svého, chargol vedlé pokolení svého, a chagab vedlé pokolení svého. 23. *Jiný* pak zeměplaz všeliký křídla mající, kterýž na čtyřech *nohách* chodí, v ohavnosti míti budete. 24. Nebo těmi byste se poškrňovali. *Protož* kdož by se koli dotkl těla jich, nečistý bude až do večera. 25. A kdož by koli nesl těla jich, zpřet' roucho své a nečistý bude až do večera. 26. Všelické hovado, kteréž má rozdělené kopyto, ale není rozdvojené, a nepřežívá, nečisté vám bude. Kdož by koli jeho se dotekl, nečistý bude. 27. A cožkoli chodí na tlapách svých ze všech hovad čvernohých, nečisté bude vám. Kdož by koli dotkl se těl jejich, nečistý bude až do večera. 28. A kdož by koli nesl těla jejich, zpře roucha svá a nečistý bude až do večera; *nebo* nečistá jsou vám. 29. Také i toto vám nečisté bude mezi zeměplazy, kteříž lezou po zemi: Kolčava a myš a žába, *každé* vedlé pokolení svého; 30. Též ježek a ještěrka, hlemejžd', štír a krtice. 31. Tyto věci nečisté vám budou ze všelijakého zeměplazu. Kdož by se koli dotkl jich mrtvých, nečistý bude až do večera. 32. A všeliká věc, na kterouž by padlo *něco* z těch již mrtvých *těl*, nečistá bude, buď nádoba dřevěná, neb roucho, neb kůže, aneb pytel. A všeliká nádoba, kteréž se k dílu nějakému užívá, do vody vložena bude a nečistá zůstane až do večera, potom čistá bude. 33. Všelická pak nádoba hliněná, do níž by něco toho upadlo, i což by koli v ní bylo, nečisté bude, ona pak rozražena bude. 34. Všelický také pokrm, jehož se užívá, jestliže by na něj voda vylita

byla, nečistý bude; a všeliký nápoj ku pití příhodný v každé nádobě *nečisté* bude nečistý. 35. A všecko, na čez by něco z těla jejich upadlo, nečisté bude. Pec a kotliště zbořeno bude, *nebo* nečisté jest; protož za nečisté je míti budete. 36. Ale studnice a čisterna, i všeliké shromáždění vod, čistá budou; však což by se dotklo umrliny jejich, nečisté bude. 37. Jestliže by pak něco z mrchy jejich upadlo na některé semeno, kteréž síti obyčej jest, čisté bude. 38. Ale když by polito bylo vodou semeno, a *potom* padlo by něco z umrliny jejich na ně, nečisté bude vám. 39. Jestliže by umřelo hovado z *těch*, kteráž vám jsou ku pokrmu, kdož by se koli mrchy jeho dotkl, nečistý bude až do večera. 40. Kdo by jedl z těla toho, zpěret' roucha svá a nečistý bude až do večera. Také i ten, kterýž by vynesl tu mrchu, zpěre roucha svá, a nečistý bude až do večera. 41. Tolikéž všeliký zeměplaz, kterýž se plazí po zemi, v ohavnosti bude vám; nebudete ho jísti. 42. Ničeho, což se plazí na prsech, aneb cožkoli čtvermo leze, aneb více má noh, ze všeho zeměplazu, kterýž se plazí po zemi, nebudete jísti nebo jsou ohavnost. 43. Nezapomínejtež duší svých žádným zeměplazem, kterýž se plazí, a nepoškrvňujtese jimi, abyste nečistí nebyli učiněni skrze ně. 44. Nebo já jsem Hospodin Bůh váš; protož posvěťtež se, a svatí buďte, nebo já svatý jsem, a nepoškrvňujte duší svých žádným zeměplazem, kterýž se plazí po zemi. 45. Nebo já jsem Hospodin, kterýž jsem vás vyvedl z země Egyptské, abych vám byl za Boha; protož svatí buďte, nebo já jsem svatý. 46. Toť jest právo strany hovada, ptactva a všeliké duše živé, kteráž se hýbe u vodách, a každé duše živé, kteráž se plazí na zemi, 47. Aby rozdíl činěn byl mezi nečistým a čistým, a mezi živočichy, kteříž se mají jísti, a mezi živočichy, kteříž se nemají jísti.⁴⁸

A dále dokládám výňatky z knihy Deuteronomium (Pátá kniha Mojžíšova):

3. Nebudeš jísti žádné věci ohavné. 4. Tato jsou hovada, kteráž jísti budete: Voly, ovce a kozy, 5. Jelena, dannele, srnu, kamsíka, jezevce, bůvola a losa. 6. Každé hovado, kteréž má kopyta rozdělená, tak aby rozdvojená byla, a přežívá mezi hovady, jísti je budete. 7. A však ne všech přežívajících, aneb těch, kteráž kopyta rozdělená mají, budete jísti, *jako* velblouda, zajíce a králíka; nebo ač přežívají, však kopyta rozděleného nemají, nečistá jsou vám. 8. Též svině, nebo rozdělené majíc kopyto, nepřežívá, nečistá vám bude; masa jejího jísti nebudete, a mrchy její se nedotknete. 9. Ze všech *pak živočichů*, kteříž u vodách jsou, tyto jísti budete: Cožkoli má plejtvy a šupiny, jísti budete. 10. Což pak nemá plejtví a šupin, *toho* jísti nebudete; nečisté vám bude. 11. Všecko ptactvo čisté jísti budete. 12. Těchto pak jísti nebudete: Orla, noha, orlice mořské,

---

⁴⁸ Lv 11, 1-47.

13. A sokola, supa a luňáka vedlé pokolení jeho, 14. A žádného krkavce vedlé pokolení jeho, 15. Pstrosa, sovy, vodní káně a krahulce vedlé pokolení jeho, 16. Raroha, kalousa a labuti, 17. Pelikána, porfiriana a křehaře, 18. Čápa, volavky vedlé pokolení jejího, dedka a netopýře. 19. A všeliký zeměplaz létající nečistý bude vám, nebudete ho jísti. 20. Každého ptáka čistého jísti budete.⁴⁹

A nakonec zákaz pití krve a požívání mrtvých zvířat opět z knihy Leviticus: 10. A kdož by koli z domu Izraelského aneb z příchozích, kteříž jsou pohostinu mezi nimi, jedl jakou krev: postavím tvář svou proti člověku tomu, a vyhladím jej z prostředku lidu jeho. 11. Nebo duše všelikého těla ve krvi jest, já pak oddal jsem vám ji k oltáři, k očišťování duší vašich. Nebo sama krev na duši očišťuje. 12. Protož řekl jsem synům Izraelským: Nižádný z vás nebude jísti krve; ani příchozí, kterýž pohostinu jest mezi vámi, nebude krve jísti. 13. A kdož by koli z synů Izraelských aneb z příchozích, kteříž jsou pohostinu mezi vámi, honě, ulovil zvíře aneb ptáka, což se jísti může, tedy vycedí krev jeho a zasype ji prstí. 14. Nebo duše všelikého těla *jest* krev jeho, *kteráž jest* v duši jeho. Protož jsem pověděl synům Izraelským: Krve žádného těla jísti nebudete, nebo duše všelikého těla jest krev jeho; kdož by koli jedl ji, vyhlazen bude. 15. Kdož by pak koli jedl tělo mrtvé aneb udávené, buď on doma zrozený aneb příchozí: zpěře roucha svá, a umyje se vodou, a nečistý bude až do večera, potom pak čistý bude. 16. A pakli nezpěře *roucha svého*, a těla svého neumyje, tedy ponese nepravost svou.⁵⁰

Všechny uvedené ukázky pocházejí z Bible Kralické.

Jak je zřejmé z biblických předpisů, dovolené a tedy košer jsou savci, ptáci, ryby a dokonce i některý hmyz (čtyři druhy kobylek, které ale dnes už neznáme). Čistí savci jsou přežvýkavci, kteří mají rozdělená kopyta. Proto je zakázaný a nečistý (trejfe) vepř, který má sice rozdělená kopyta, ale nepřezvykuje. Mezi čisté ptáky se řadí drůbež a z vodní říše jsou rituálně čisté ryby, které mají ploutve i šupiny. Trejfe jsou například korýši. Přísně zakázané je konzumovat krev zvířat, protože krev je život a nesmí se jíst maso s životem.

4.1.1 Rituální porážka - šchita

Porážka zvířete předepsaným způsobem je základním předpokladem pro následné zpracování a požívání masa. Pokud není zvíře správně rituálně zabito, považuje se za zdechlinu, neboli nevelu. Podstatou porážky je rychlé, jednorázové a hlavně bezbolestné

---

⁴⁹ Dt 14, 3-20.

⁵⁰ Lv 17, 10-16.

usmrcení zvířete. Zvířeti se probodne hrdlo, čímž rychle vykrváčí. Právě rychlý odvod krve je žádoucí, aby bylo maso čisté bez zakázané krve. Nástrojem je řeznický nůž (chalaf), který je dlouhý, velmi ostrý, hladký a bez kazu. Nůž musí řezat jako břitva, aby nepoškodil sebemenší vlákno masa. Muž, který provádí porážku (šochet), je speciálně vyučen a podléhá dohledu rabinátu. Každý rok je přezkoušen, aby bylo jisté, že je stále stejně zručný a umí zacházet se svým nožem. Porážka je obřadný akt s náboženským charakterem. Předtím, než šochet přiloží chalaf k hrdlu zvířete, celé dění požehná. Vysloví svaté slovo, pomyslí na Hospodina, Vládcu a Pána světa, který svými předpisy uložil, abychom život ctili jako svatý a s ním i tyto podmínky. Po porážce řezník ihned zkontroluje svůj nůž, jestli nedošlo k žádnému poškození. Pokud řezník zanedbá nějaký předpis, maso je rituálně nezpůsobilé k jídlu.⁵¹

4.1.2 Ohledání – bdika

Po porážce není maso ještě připravené ke spotřebě. Zvíře musí být nejprve ohledáno. Základem pro ohledání je znalost zdravotnické nauky Talmudu; podle ní řezník pozná, jestli zvíře bylo zdravé a jestli jeho maso není škodlivé. Pokud se najde jen část masa, která je nečistá, označena jako trejfe, znamená to, že celé zvíře je z židovského rituálního pohledu nevhodné ke konzumaci. Odstranění špatné části není možné. Bdiku prováděli Židé v dobách vyhnanství, věznění, pronásledování a možná právě proto zůstali tělesně zdraví.⁵²

4.1.3 Odstranění šlachy kyčelního kloubu

Maso zvířete po porážce i ohledání ještě ale stále není košer. Zakázán je sedací nerv nebo zadní část těla, odkud nebyly odstraněny nervy. Tento příkaz připomíná Jákobův boj s tajemným neznámým, jenž náhle vyšel z temnoty, poranil Jákobovi stehno a ten poté kulhal. Pokud řezník odstraní nervy a šlachy pečlivě, může se zadní polovina zvířete jíst.⁵³

4.1.4 Dokončení košerování

Když řezník pečlivě odstraní šlachy z kyčelního kloubu (v některých židovských zemích se ale zadní část masa, vůbec nekonzumuje a je odříznuta), musí odříznout tuk a lůj (chelev), který je ke konzumaci přísně zakázán a v dávných dobách byl obětován na oltáři. Pokud řezník najde v masu žíly se zatuhlou krví, musí být také odstraněny. Tímto řezník konečně skončil své složité úkoly a může maso prodávat ve svém řeznictví jako

⁵¹ VRIES, S. Ph. de. *Židovské obřady a symboly*. s. 147-148.

⁵² VRIES, S. Ph. de. *Židovské obřady a symboly*. s. 148-149.

⁵³ RODEN, Claudia. *Kniha o židovské kuchyni: odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů*. s. 33.

košer. Další příprava masa je již na hospodyni. Krev z masa totiž ještě stále není odstraněna dokonale. Musí zmizet každá kapička. Kuchařka maso ponoří do vody a nežádoucí krev vyteče. Maso se máčí půl hodiny, poté je ještě jednou omyto, a aby okapalo, položí se na šikmé prkénko s dírkami nebo vroubky. Osušené maso hospodyňka důkladně osolí hrubější solí, ta vytáhne zbylou krev. Sůl se nechá působit celou hodinu. Posledním krokem před samotným vařením je polévání masa, aby se odstranila sůl a zbytky krve.

4.1.5 Mléko, mléčné výrobky a vejce

U mléka se vyžaduje, aby bylo šomerované neboli střežené. Mléko totiž nesmí být smícháno s jinými mléky či látkami. Velká pozornost se věnuje čistotě trubek, kudy je mléko vedeno a nádob na uchování mléka. Máslo je možné vyrábět pouze z kravského mléka. Smetana musí být dostatečně hustá. U sýrů je důležité, aby syřidla nebyla ze zvířecích žludků. Vejce se řadí mezi parve⁵⁴ potraviny, samozřejmě pouze pokud se nejedná o vejce od zakázaných živočichů či nebyla nalezena v hníždě, protože není zcela jisté, kdo je nakladl.⁵⁵

Ke známým zákonům košer kuchyně patří zákaz míchání masitého a mléčného. Nikdy se tedy nesmí podávat pokrm, ve kterém je maso a zároveň mléko či máslo. Po požití mléka a mléčných výrobků se doporučuje počkat hodinu i déle před konzumací masa. V opačném případě se musí čekat až šest hodin.⁵⁶

4.1.6 Ryby a drůbež

Ryby nejsou považovány za maso, a proto pro jejich přípravu neplatí micvot vztahující se na maso, dokonce ani na zákaz míchání s mlékem. Rybu není třeba rituálně porážet, protože po vytažení z vody se dostává do bezvědomí a umírá. Ryba je považována za čistou, pokud má ploutve a šupiny. U šupin se však jedná pouze o ktenoidní a cykloidní šupiny, jelikož další dva druhy šupin - ganoidní a placoidní - jsou podobné zubovině (přeměněné kostní plátky či kožní výběžky pokryté sklovinou). Mezi zakázané ryby patří například mečoun či ďas mořský.⁵⁷

Naopak drůbež musí projít stejně jako savci rituální porážkou. Maso je potřeba naložit do vody a nasolit, aby odešla zbylá krev, ale nemá tuk (chelev) a šlachy na kyčelním

---

⁵⁴ pojem parve označuje potraviny, které jsou neutrální a mohou se mísit s masitými i mléčnými pokrmy. Řadí se sem vejce (neobsahují-li zárodek), očištěné ovoce a zelenina – důraz se klade na důkladné očištění kvůli přítomnosti zakázanému hmyzu.

⁵⁵ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. s. 175.

⁵⁶ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. s. 177.

⁵⁷ VRIES, S. Ph. de. *Židovské obřady a symboly*. s. 159.

kloubu, které by musely být odstraněny. Zvíře se prohlíží ještě před porážkou a po ní se označí například olověnou plombou na noze, aby bylo jasné, že maso je košer, ale je potřeba jej ještě prohlédnout. Bdika je už na prodejci drůbeže nebo na samotné hospodyňce, která maso zakoupí.⁵⁸

4.1.7 Chléb a potraviny z mouky

Při přípravě těsta se má vyvarovat použití jakéhokoliv zvířecího oleje, rybího oleje, másla a mléka. Z připravovaného těsta musí být oddělená tzv. chala, která podle Bible patřila jako oběť kohenovi (kněz, dohlížitel), velikosti olivy.⁵⁹

4.1.8 Víno a nápoje

Také na nápoje se vztahuje přísný micvot, aby mohly být považovány za košer. Hrozny vína mohou být sklizeny až ve čtvrtém roce od vysázení vinice, každý sedmý rok se vinice nestříhá a hrozny se nesklízejí. Vinice musí být bez ovocných stromů a jsou hlídány. Při přípravě vína musí probíhat kvašení přirozeným způsobem bez použití čistých kultur a kvasinek či enzymů a není povoleno ani dochucování řepným cukrem. Košer víno bývá označováno jako svařené víno. Tradičně je zakazováno nežidovské víno. Z ostatních nápojů je povolena voda, káva a čaj. U alkoholických nápojů jsou doporučovány ty, které mají hechšer⁶⁰. Jako všeobecně košer jsou uváděny whisky, vodka, gin a ovocné pálenky.

4.1.9 Košerování nádobí

Tradiční židovské rodina dodržující kašrut předpisy vlastní dva základní druhy nádobí. Jednu sadu na masité a druhou na mléčné potraviny. Vzhledem k ustanovením židovské kuchyně je nutné, aby bylo nádobí košerováno neboli důkladně očištěno a bylo způsobilé k dalšímu použití v kuchyni. Nádoby ze dřeva nebo kovu se košerují vařící vodou a to do 24 hodin po použití. U předmětů ze stříbra, oceli, hliníku, mědi či skla se provádí tzv. tvilat ha-kelim neboli doslova ponořování nádob.⁶¹ Hospodyně své kuchyňské nádobí a nástroje ponoří do mikve, lázně, která nádoby posvětil. Tak je naše živočišné tělo, které díky těmto nástrojům dostává potravu, naplněno božským duchem.⁶²

Může se zdát, že tyto předpisy nejsou nic jiného než hygienická nařízení. Samozřejmě nejsou antihygienická. Ale nelze nařízení a ustanovení posvěčující život Bohem

---

⁵⁸ VRIES, S. Ph. de. *Židovské obřady a symboly*. s. 160-161.

⁵⁹ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. s. 173.

⁶⁰ hechšer je termín, který znamená povolení, které označuje, že je daný výrobek požitelný, ale i restaurace košer.

⁶¹ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. s. 179.

⁶² VRIES, S. Ph. de. *Židovské obřady a symboly*. s. 163.

deklasovat na pouhé zdravotní a hygienické důvody. Tělesný stav jde ruku v ruce se stavem duševním, vše spolu souvisí. Židé pomocí svých rituálů a příkazů utužují svou náboženskou příslušnost, příslušnost ke své kultuře a společnosti. Obřady, které se nám mohou zdát jako prázdné úkony a dodržování pravidel, mají mnohem hlubší význam. Posvěcují život a dávají mu vyšší smysl a přibližují ho k Bohu.

4.1.10 Příklady košer receptů⁶³

Pro správnou představu, jak vypadá ortodoxní kuchyně aškenázských⁶⁴ Židů, přidávám typické košer recepty. Nejslavnějším a nejtypičtějším židovským jídlem je historicky první chod šabatových a svátečních hostin – gefilte fiš. Toto jídlo se vyrábí i průmyslově a v konzervách či sklenicích se dá koupit v supermarketech. Tento pokrm se od dob svých středověkých předků výrazně změnil. Gefilte znamená „nadívání“. Obvykle se k nadívání štičí nebo kapří kůže používalo sekané maso sladkovodních ryb. Kůže se stahovala od hlavy až k ocasu. Dnešní gefilte fiš znamená obecně sekané maso samotné, vytvarované do kuliček a pomalu vařené ve vývaru. V Británii se místo tradičního kapra a štiky používá směs masa mořských ryb. Gefilte fiš se stala šabatovým jídlem proto, že nadívání dává pokrmu zvláštní kouzlo, a také proto, že určité varianty nevyžadují vykostování, což je o šabatu zakázáno.

Jelikož rybu není třeba rituálně zabíjet a nasolovat jako hovězí maso, je příprava méně složitá. Ryba patří mezi parve potraviny a tak je možné ji podávat s masem i mléčnými výrobky a vejci. Tento pokrm je dobré připravit den předem a nechat jej v ledničce, aby aspik ztuhl. Gefilte fiš se podává velmi studená se studenou křenovou omáčkou (chrain). Ryba se připravuje na několik způsobů. Sladká verze, kterou zde uvedu, pochází z Polska.

Na vývar potřebujete:

kapří hlava bez kosti

1 cibule, nakrájená na čtvrtky

2 mrkve, nakrájené na plátky

1 bobkový list

2 hřebíčky

---

⁶³ RODEN, Claudia. *Kniha o židovské kuchyni: odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů*.

⁶⁴ Židovské styly vaření se dají rozdělit do dvou odvětví. První je aškenázský styl, který je typický pro slovanské a východoevropské Židy. Druhý je sefardský, který spadá do oblasti středomoří a středovýchodu. Rozdíl mezi těmito dvěma styly vaření souvisí s klimatem a půdou i místní produkcí. Aškenázský svět je chladný. Je to svět drůbežího sádla, cibule, česneku, zelí, mrkve a brambor, sladkovodních ryb, zvláště kapra, a slanečků. Sefardský svět je teplý, zaplněný paprikami a lilkem, cuketami a rajčaty, rýží s drceným obilím, mořskými rybami a olivovým olejem. (RODEN, Claudia. *Kniha o židovské kuchyni: odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů*).

6 zrněk pepře, sůl

Na rybí kuličky:

kapří filety

1 najemno nasekaná cibule

3 vejce

sůl a bílý pepř

asi 75 g macesové mouky nebo jemné strouhanky

Všechny ingredience na vývar vložte do velkého hrnce, přilijte asi 2 litry vody – aby zakryla rybí hlavy – a přiveďte k varu. Seberte pěnu, která se objeví na hladině, zakryjte poklicí a jednu hodinu mírně vařte. Rybí hlavu a kosti poté vyjměte. Na rybí kuličky: maso nakrájejte na kousky a najemno rozsekejte v mixéru. Mixujte ale krátce a dejte pozor, abyste z masa nevytvořili pastu. To je důležité. Nasekané maso přeneste do mísy, přidejte cibuli, vejce, sůl a pepř. Dobře promíchejte. Pak hněťte rukou a postupně přisypávejte mouku nebo strouhanku – aby vzniklo měkké těsto. Poté mísu zakryjte fólií a nechte asi ½ hodiny odležet v lednici.

Navlhčete si ruce a ze směsi vytvarujte kuličky velké jako mandarinka, můžete je také zploštit na oblé placičky. Opatrně je vložte jednu po druhé do vroucího rybího vývaru, zakryjte poklicí a na nízkém ohni pomalu vařte asi 1 ½ hodiny. Nechte zchladnout a rybí kuličky poté rozložte v jedné vrstvě na servírovací mísu. Přelijte je trochou vývaru. Z hrnce vylovte plátky mrkve a kuličky jimi nahoře ozdobte. Nechte přes noc vychladit v ledničce, zakryté fólií.

Dalším typickým šabatovým pokrmem je dušené maso – cholent. Jeho příprava je zdloouvá a než se hovězí maso začne vařit, musí projít rituální porážkou, ohledáním, solením a podobně. Vařit se musí v nádobí určeném pro maso. Vaří se celou noc z pátku na sobotu, k šabatovému obědu. Musí se vařit přes noc, protože o šabat je zakázáno vařit a zapalovat oheň. Ve střední a východní Evropě se za starých časů hrncem hermeticky utěšňoval pastou z mouky a vody a pak se odnesl k pekaři do pece a muži a chlapci jej cestou ze synagogy vyzvedli a přinesli domů.

Na cholent pro šest strávníků je potřeba:

1 kg prorostlého hovězího masa – hrudí, plec nebo žebro

3 lžíce rostlinného oleje

2 větší cibule, nakrájené na plátky

3-5 oloupaných stroužků česneku, v celku

2 morkové kosti

1 kg oškrábaných brambor – menší v celku, větší na čtvrtky

250 g suchých velkých bílých fazolí, hodinu namočených

100 g ječných krup

sůl a pepř

Ve velkém těžkém hrnci nebo kastrolu s těsnící pokličkou osmažte na oleji maso dohněda. Vyjměte je a na tuku doměkka osmažte cibuli. Přidejte česnek a smažte, až začne vonět. Pak do hrnce vraťte maso, přidejte morkové kosti a kolem rozložte brambory, fazole a kroupy. Každou vrstvu osolte a opepřete. Zalijte vodou a přiveďte k varu. Odeberte pěnu, přiklopte a na noc vložte do trouby vyhřáté na velmi nízkou teplotu (110 °C). Poklici sejměte až na stole, aby se prvním závanem lákavé vůně mohli pokochat všichni najednou.

4.2 Sváteční význam jídla v judaismu

Ve starých dobách se vaření točilo kolem šabatu a svátků. Pro tradiční život Židů byl charakteristický kontrast mezi střídmostí všední stravy a hojností šabatových a svátečních jídel. Podle biblických předpisů měl být šabat dnem radosti a krásy, mělo se připravovat to nejlepší jídlo. Tak to stanovuje i Talmud. Podle pravidel se během týdne muselo jíst velmi prostě a levně, zatímco s příchodem šabatu se na stole objevil bohatý výběr.⁶⁵

Hostiny i půst jsou důležitými prvky svátků a jídlo hraje důležitou roli v obřadech a oslavách. Sociální antropoložka Joelle Bahloulová ve své knize o tradicích alžírských Židů (*Kult prostřeného stolu: obřady a tradice židovského stolu v Alžírsku*) popisuje slavnostní tabuli jako kultovní místo a předkládání jídel jako liturgické zobrazení toho, co se děje v templu.⁶⁶ Vysvětluje, že ritualizace gastronomického počínání transformuje kuchyň ve svatyni, jídelnu v miniaturní chrám, stůl v oltář, družné shromáždění ve společenství věřících a ženu-kuchařku ve velekněžku. Ženy rozsvěcí v domě svíčky, probíhá rituální mytí rukou, hlava rodiny nad vínem odříkává Kiduš (modlitbu posvěcující chléb), láme se chléb a posolený se podává kolem stolu. Všechny tyto činy, doprovázené žehnáním, chvalozpěvy a speciálními modlitbami, přispívají k posvátnému charakteru jídla.⁶⁷

---

⁶⁵ RODEN, Claudia. *Knihy o židovské kuchyni: odysea ze Samarkandu a Vilnius do dnešních dnů*. s. 39.

⁶⁶ typ synagogy reformního judaismu

⁶⁷ RODEN, Claudia. *Knihy o židovské kuchyni: odysea ze Samarkandu a Vilnius do dnešních dnů*. s. 39-40.

Některá jídla se měnila podle toho, kde Židé žili. Jelikož jsou Židé rozptýleni po celém světě, každá komunita tak má své vlastní pokrmy, které jsou ovlivněny národní a místní kuchyní. Egyptský Žid vaří odlišné pokrmy od toho italského. Jídlo je pojátkem s minulostí, oslavou kořenů, symbolem kontinuity. Je součástí kultury imigrantů, která přetrvává nejdéle a vydrží dokonce i v době, kdy už jsou oblékání, hudba, jazyk a dodržování náboženských předpisů opuštěny. Vaření se předává v rodinách a je tak těžké je zničit, přechází z generace na generaci a má schopnost se měnit a přijímat nové zkušenosti. Zkoumáním rodinných jídel je možno určit identitu a geografický původ rodinné linie.⁶⁸

---

⁶⁸ RODEN, Claudia. *Kniha o židovské kuchyni: odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů*. s. 24-25.

5. Význam půstu ve světových náboženstvích

Původním cílem této kapitoly bylo představit alimentární tabu, příkazy a zákazy ve světových náboženstvích, ale bohužel takto široké srovnání není na prostoru bakalářské práce možné, a proto jsem na radu doktorky Hrabákové téma zúžila a zaměřím se na význam posvátného rituálního půstu.

Rituální půst v kolektivní rovině může mít intenzivnější efekt než je tomu u společné hostiny. V průběhu držení půstu se kolektiv utužuje a prohlubuje své vzájemné vztahy či se přímo vymezuje vůči svému okolí. Dále má půst samozřejmě i očistný charakter a je výhodný i ekonomicky, ušetří se díky němu potraviny.

5.1 Půst v křesťanství

Nejhlubší smysl půstu spočívá v očišťování duše, potřebném k dosahování Božího Království. Půst neznámá jen přijímání postní potraviny, i když je jeho základem a je třeba snažit se ho takto dodržovat. K postu ale patří i jiná askeze – askeze duševní, kterou je třeba uplatnit v pravé víře, lásce, trpělivosti, skromnosti, v tlumení všech nezdravých pudů, účasti na bohoslužbách a v modlitbě. Omezením a změnou tělesných pochodů připravuje křesťana na setkání s Ježíšem Kristem, obrací tak lidský život k duchovním sférám, člověk se zbavuje tělesné zátěže a jeho duše se dostává do duchovních výšin.

V církevním roce jsou ustanoveny jednodenní půsty i celá postní období. Každý zbožný křesťan se má postit ve středu (zrazení Ježíše Krista) a pátek (ukřižování Krista), v moderní době ale přežívá pouze pátek jako postní den. V tyto dny se požívá pouze rostlinná strava, zakázány jsou také ryby.⁶⁹ Nejvýznamnějším postním svátkem jsou Velikonoce. Křesťané se postí celých 40 dní (bez nedělí) před Velikonocemi, tedy Kristova vzkříšení z mrtvých. Toto období začíná Popeleční středou a končí nedělí Zmrtvýchvstání. Na Popeleční středou a Velký pátek jako dny přísného postu je dovoleno sníst pouze jedno velké jídlo denně. Další postní dobou je období adventu – čtyři týdny před Vánocemi. Typickým postním jídlem je ryba, v českých zemích kapr.

Reformační tradice zrušila povinné půsty a tak nejvíce a nejpřísněji dodržují postní praxi pouze pravoslavní křesťané (zejména dodržují předvelikonoční půst, týkající se nejen masa, ale i živočišných produktů - mléka a vajec).

U římskokatolické církve je situace následující: katechismus půst katolíkům nijak nepřikazuje, je tedy brán výhradně jako součást niterných úkonů zbožnosti, vedoucích

---

⁶⁹ BAUDIŠOVÁ, Jana a Anna PODRACKÁ. *Postní pokrmy podle pravoslavné tradice*. s. 10-21.

k vnitřnímu obrácení člověka k Bohu. Všechny nábožné činnosti, ať se jedná o veřejnou modlitbu, dávání almužen či právě půst, nehrají žádnou roli, pokud nejsou spojeny s vnitřním obrácením. Pro katolíky je v době půstu hlavní čas strávený s Bohem prostřednictvím modlitby, čas se svými blízkými, či darování almužen potřebným.

Kodex kanonického práva se k tématu půstu vyjadřuje takto:

Kán. 1249: Všichni křesťané, každý svým způsobem, jsou z božího zákona povinni činit pokání; aby se všichni určitým zachováním pokání navzájem spojili, stanovují se dny pokání, v nichž se křesťané zvláště věnují modlitbě, konají skutky zbožnosti a lásky a také sebezápor tím, že své vlastní povinnosti věrněji plní a že zachovávají pokání újmou a zdrženlivostí od pokrmů podle následujících kánonů.

Kán. 1250: Dny a doby pokání v celé církvi jsou jednotlivé pátky během celého roku a doba postní.

Kán. 1251: Pokání zdrženlivosti od masa nebo jiného pokrmu podle předpisů biskupské konference se zachovává každý pátek v roce, pokud nepřípadne na den slavnosti; pokání zdrženlivostí i újmou se zachovává na Popeleční středu a na Velký pátek, v den utrpení a smrti našeho Pána Ježíše Krista.

Kán. 1252: Zákonem pokání zdrženlivosti jsou vázáni osoby od dovršeného čtrnáctého věku; zákonem pokání jsou vázáni všichni zletilý až do započatého šedesátého roku. Pastýři duší a rodiče dbají, aby také ti, kteří nejsou vázáni zákonem pokání zdrženlivostí a újmou z důvodu nezletilosti, byli vychováni k správnému pochopení pokání.

Potravní půst v dnešní době již ustupuje, věřící se snaží postit v jiném smyslu slova. Zdržují se zlovyků jako je alkohol, kouření, sledování televize a svůj čas věnují studiu Bible, návštěvám nemocných, či blízkých a tráví svůj čas smysluplněji.

5.2 Půst v islámu

Arabsky se půst nazývá saum či sawm. Pro muslima je povinný během celého měsíce ramadánu, což je devátý měsíc muslimského kalendáře a trvá 30 dní. Saum je považován za nejvýznamnější pilíř islámu a díky němu muslimové dokazují sami i svému okolí, jak je jejich náboženství silné a velké. Půst začíná ráno (od okamžiku, kdy lze rozeznat bílou nit od černé) a končí západem slunce. V průběhu noci se muslim nepostí. V průběhu půstu se musí muslim zdržet jídla a pití, polknutí čokoliv, kouření a jakéhokoliv ukájení pohlavního pudu. Po západu slunce je záslužné půst přerušit a také se doporučuje najíst se ráno před započatím půstu. Postící se osoba má být dospělá, duševně zdravá a rituálně čistá. Před započatím každého postního dne je třeba vyslovit předsevzetí. Půst nemusí

držet lidé staří, nemocní, ženy těhotné, kojící a v době menstruace, osoby těžce pracující a lidé na cestách. Staří a nemocní lidé musí dát jako výkupné určité množství potravy chudým, ostatní pak půst nahradit. Člověk se díky půstu stává odolným a silným, posiluje vůli a uvědomění Boha. Půst je obdobím, kdy muslimové posilují svazky nejen v rámci komunity, ale hlavně se svým Stvořitelem. V průběhu půstu muslim pocítuje hlad, a proto si dovede představit, jak je chudým a hladovým. Pokud muslim půst poruší, musí ho nahradit a učinit dobrý skutek. Při porušení půstu pohlavním stykem je nutné učinit zvláštní pokání.⁷⁰

5.3 Půst v hinduismu

Hinduismus zahrnuje celou řadu rozličných praktik a duchovních cest. I zde se setkáváme s praxí půstu jako cestou duchovního očišťování, v radikální podobě u indických asketů a poustevníků.⁷¹ V hinduismu se jedná o složitý komplex, který variuje. Frekvence souvisí s ročním obdobím i s konkrétní kastou, do níž jedinec náleží. Nejčastěji se drží půst 1. den v měsíci, 11. den lunárního měsíce a každý 1. den v týdnu (na počest jednoho z bohů). Zajímavostí je, že za vykonání půstu je považována i pomoc druhému člověku. Postící se člověk se zříká rýže, tedy jindy hlavní složky stravy. Může ale v rámci méně přísného půstu jíst hrách, moučné placky, banány, kokosy nebo ořechy. Půsty však mají i zdravotní charakter. Hinduisté tak mnohdy drží i individuální půsty, při nichž se například stravují pouze rýží uvařenou v mléce, která je považována za posvátný pokrm.⁷²

5.4 Půst v buddhismu

Buddha a raný buddhismus neobohatili svět náboženství o nové náboženské rity a předpisy, Buddhovi šlo spíše o spirituálně-etickou cestu osvobození a prozření; on sám prošel etapou extrémní askeze a půstu, ale pak tuto praxi zavrhl a nahradil ji zákonem uměřenosti. Mnozí jeho stoupenci si prostě ponechali rituály náboženství, která v té které zemi buddhismu předcházela. Platí to i v oblasti jídla – ani zde nenacházíme nějaká buddhistická specifika, příliš se liší od kultury jednotlivých zemí. Je rozšířeným omylem, že buddhismus zavazuje k vegetariánství. Ve skutečnosti se vzdávají masa jen některé školy buddhistických mnichů. Ale i tam, kde požívání masa – kvůli zabíjení

---

⁷⁰ BAHBOUH, Charif, Jiří FLEISSIG a Roman RACZYŃSKI. *Encyklopedie islámu*. s. 244-245.

⁷¹ HALÍK, Tomáš. Půst v různých náboženských tradicích.

⁷² ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Lidová strava v kulturněhistorickém kontextu*.

živých tvorů – je považováno za cosi, co poškozujee karmu, buddhisté znají obřady, které zmírňují tento karmický dopad.⁷³

Mezi shodné prvky v náboženských půstech nejčastěji patří zřeknutí se konzumace masa a živočišných produktů v určitém časovém období, dále se konzumují typická „lehká“ jídla, je určená doba k modlitbě, snaha o dobročinnost a pomoc bližním. Půst se vždy odkazuje k velkým svátkům toho či onoho náboženství, vrací věřící zpět v čase do posvátných dob a připomíná skutky svatých.

Společným pojítkem půstu ve výše zmíněných náboženstvích je rozhodně snaha přiblížení se k Bohu, očištění se a zocelení. Člověk se v době půstu uskromní a může více chápat strasti chudých, hladovějících lidí a mučedníků. Když upozadíme zdravotní výhody půstu, hlavním pozitivem je očištění se od pozemských zbytečností a hledání transcendentna a vyšších hodnot.

Z pohledu moderního člověka dnešní doby, který nevěří v žádného Boha/bohy, a nemá tak důvod k rituálnímu půstu, se může postní doba zdát jako zbytečné trapiení. Proč by si měl upírat požitky z dobrého jídla? Půst je pro nevěřící osobu spíše očištěním od nezdravých potravin, od alkoholu a cigaret, nebo prostou dietou, pomocí níž může docílit nižší tělesné hmotnosti.

---

⁷³ HALÍK, Tomáš. Půst v různých náboženských tradicích.

6. Rituální kanibalismus⁷⁴

Může se zdát, že kanibalismus je na míle vzdálenou kapitolou od tématu této bakalářské práce. Ale již od samotného zadání práce mi jako nejvíce ritualizovaný pokrm přišlo právě lidské maso. Těžko by se hledalo více rituální jídlo než maso nepřítele pojídané na přání bohů či jako snaha o porážku jeho ducha (v některých případech se ale může jednat i o vyjádření pocti poraženému.) V této kapitole se snažím uvést alespoň krátce historii kanibalismu, jeho druhy a příčiny a rituály s tím spojené.

Termín, který označuje pojídání lidského masa, se objevil již v 5. století před n. l. v Řecku. Stvořil jej historik a letopisec Herodotos, který výrazem antropofagie (spojením řeckých slov anthropos – člověk, a phagein – pojídat) označoval přesnější pojem než je dnešní termín kanibalismus. Tento nám více známý termín pochází z dob Kryštofa Kolumba z oblasti dnešního Karibiku.

Vzhledem k příčinám, které vedou ke konzumaci lidského masa, se dá rozlišit více druhů kanibalismu. Prvním je endokanibalismus, který označuje pojídání mrtvých přátel nebo příbuzných jak výraz úcty. Druhým je exokanibalismus, což je pojídání nepřátel zabitých v boji nebo usmrcených jako oběť bohům.

Existuje mnoho různých důvodů, které vedou společnost k tomu, aby začala praktikovat kanibalismus. Může to být součást obřadu k uctění mrtvých; součást oslavy po bitvě, při níž vítěz spolu s masem nepřítele vstřebá i jeho obratnost a sílu; čin mající za cíl ještě více potupit a urazit poraženého nepřítele či jako akt zoufalství v boji proti hladomoru. Samozřejmě existují také společenství, v nichž se konzumuje lidské maso prostě proto, že jejím příslušníkům chutná. Ať už komunita konzumuje lidské maso z jakéhokoliv důvodu, má toto jednání z pravidla určitý náboženský význam. Tento jev můžeme nalézt i v křesťanském obřadu svatého přijímání, během něhož věřící přijímají ve formě svčeného chleba a vína symbolicky „tělo Páně“ a „krev Páně“.

Jedna z prvních ověřených zpráv o válečném kanibalismu pochází od římského dějepisce a kronikáře Tacita. Keltské kmeny obývající území dnešní Británie uřezávaly svým poraženým nepřítelům hlavy a předávali je svým duchovním (druidům), kteří pak pojídali jejich mozky, věříce, že tím získají jejich moudrost, důmysl a vědomosti.

Podobné zprávy pochází z 16. století z dob španělského dobyvatele Cortéze a jeho loupeživé výpravy do země Aztéků. Aztécký kanibalismus byl velmi hojný a byl praktikován v souvislosti s rituálním obětováním. Veškeré činnosti Aztéků byly

---

⁷⁴ DIEHL, Daniel a Mark DONNELLY. *Historie kanibalismu, aneb, Ochutnej svého souseda*. s. 25-46.

poznamenány a prostoupeny symbolickými odkazy k nadpřirozenému světu. Každý předmět, každá plodina, každá činnost odkazovala k božstvu, které ji stvořilo, chránilo či nedovolilo lidem používat ji, a tato božstva bylo třeba opakovaně usmiřovat a odměňovat. Dalo by se říci, že život Aztéků byl soustavným rituálem, jenž v určitých okamžicích nabýval na síle a působnosti, ale nikdy nedovolil zapomenout na závazky lidí vůči nadpřirozeným silám.⁷⁵ Při náboženských obřadech byly oběti (často až stovky či tisíce) vyvedeny na vrchol pyramidového chrámu, kde jim rozřali hrud' a vyrvali z ní dosud bijící srdce. Těla pak byla shozena z pyramidy dolů, kde si je dav rozdělil podle pozic na společenském žebříčku: kněží a aristokraté dostali cenné vnitřnosti, vyšší úředníci obdrželi „kýty“ a prostí lidé pak zbytek. Dokonce kakao, oblíbená surovina, která pochází z této oblasti, se využívalo jako obřadní nápoj. Smíchalo se se zaschlou krví seškrabanou z obětních nožů a podávalo se zajatcům, určeným k obětování bohům.⁷⁶ U zvláště slavnostních příležitostí král pojídal zvláštní pokrm připravený z jemně nasekaného lidského masa smíchaného s kukuřičnou moukou. Stažená kůže oběti byla darována bohyni plodnosti. Dětské oběti byly obětovány bohu deště. Důvodů obětování bylo bezpočet, stejně jako bohů, kterým byli lidé obětováni, avšak maso stejně vždy zkonsumovali Aztékové. Někteří antropologové vysvětlují masivní nárůst lidských obětí a rituálního kanibalismu v závěrečné fázi aztécké říše dlouhodobým nedostatkem masité stravy, který se projevil na počátku 16. století. Objevují se zmínky o hladomoru nejspíše z důvodu prudkého zvýšení počtu obyvatel a nemožnosti dále lovit na obývaném území. Pro Aztéky té doby bylo snazší obětovat a zkonsumovat nepřítel, než se snažit zdokonalit v zemědělství.⁷⁷

Obzvláště krutí byli Irokézové, kteří se svými zajatci zacházeli s nebyvalou surovostí. Po rozsáhlém a vynalézavém mučení byl zajatec buď připraven o hlavu a nabodnut na rožeň, nebo jednoduše nabodnut na rožeň zaživa a následně sněden na slavnosti hostině.

Dále na západ se pak ke kanibalům řadili Dakotové, ti se však omezovali pouze na těla zabitých nepřátel, kteří si v bitvě vedli obzvláště dobře a statečně. Jejich srdce a játra – sídla moudrosti a odvahy – byla snědena vítěznými bojovníky. Sníst maso zbabělce bylo pro Dakoty cosi odporného. Další americké kmeny, které obývaly území dnešní Kanady, ponižovaly své nepřátele tím, že je nutily jíst kousky jejího vlastního masa.

---

⁷⁵ KRÍŽOVÁ, Markéta. *Aztékové: půvab a krutost indiánské civilizace*. s. 35.

⁷⁶ KRÍŽOVÁ, Markéta. *Aztékové: půvab a krutost indiánské civilizace*. s. 36.

⁷⁷ KRÍŽOVÁ, Markéta. *Aztékové: půvab a krutost indiánské civilizace*. s. 37.

Zkušenosti Evropanů s kmeny Severní i Jižní Ameriky a Karibiku je dovedly k přesvědčení, že všichni domorodí obyvatelé Ameriky jsou kanibalové. Tento názor pak ovlivnil i jejich vztahy s mnohem mírumilovnějšími civilizacemi.

Další zpráva o jihoamerickém kanibalismu pochází od německého námořníka Hanse Stadena (z doby před zhruba pěti sty lety), jenž ztroskotal u břehů dnešní Brazílie. Popisuje, jak lidé místního kmene Tumpínamba během bitvy s jiným kmenem ukořistili zajatce. Zajatec byl odvečen do vesnice, kde byl podroben výsměchu a špičkování místních žen, avšak směl jim oplatit stejnou mincí a dokonce mu daly přezrálé ovoce a nádobí, které mohl po ženách házet. Později se objevil kmenový popravčí s válečnou holí a po další výměně urážek začal zajatce za všeobecného povzbuzování bít do hlavy, dokud nepřítel nevypustil duši. Jeho krev pak byla zachycena do obřadních nádob a bezprostředně poté ji vypily starší ženy a děti. Matky si krví pomazaly bradavky, aby ji mohla ochutnat i nemluvnata. Tělo pak bylo rozčtvrceno, opečeno a snědeno. Tento rituál byl na rozdíl od Aztéků méně barbarský, byl vykonán pouze na jediném nepříteli.

Kanibalismus se v Jižní Americe, a zvláště v brazilských nížinách podél Amazonky, dochoval až do dvacátého století. Kmen Cubeo zde například vedl války se zvláštním úmyslem pojmout maso zajatých nepřátel. Po bitvách, v nichž Cubeové ukořistili víc zajatců, než mohli v rámci jedné oslavy sníst, bylo nadbytečné maso nasušeno na později. Na zajatce, kteří byli vybráni k okamžité konzumaci, čekal velmi krutý osud: byl jim odříznut penis a šourek a ty si pak vítězní válečníci zavěsili k pasu a tančili s nimi slavnostní tanec. Po jeho skončení pak byli nepřátelé opečeni a snědeni. Na hodovních stolech Cubeů se však neocitali pouze nepřátelé, čas od času si vzpomněli také na své vlastní mrtvé, kteří byli před pohřbem zpopelněni, vykopali je, pomleli jejich kosti, prášek smísili s pivem a pili.

Velmi neobvyklou ukázkou kanibalismu je ta z kmene Panche, kdy jeho příslušníci kromě svých nepřátel pojídali při rituálu plodnosti své prvorozené. V kmenu Cashibů zase jako výraz úcty pojídali své vlastní zemřelé rodiče.

Na rozdíl od Ameriky, na většině území Afriky nebyl nikdy kanibalismus praktikován, třebaže někteří Evropané, kterým šlo o kolonizaci a získání půdy, obviňovali z lidojedství i zcela nevinné kmeny. Pokud došlo ke konzumaci lidského masa, bylo tomu tak u otroků, jejichž maso posloužilo v době hladu a nouze. Nejvíce extrémní situace byla v Kongu, kde se lidské maso konzumovalo stejně jako v Evropě vepřové.

Když se přesuneme dál do světa, na další zmínky o kanibalismu narazíme v říši Hunů. Ve 4. století n. l. zde byly hostům servírovány pochoutky připravené z nejkrásnějších

otrokyň v králově harému. Aby vládce Šihua ukázal svým hostům, že ze svých žen skutečně nevybral žádnou ošklivou, vystavoval během hostiny na stole dívčinu hlavu.

I u čínských kmenů byl kanibalismus hojně rozšířen. Lidské maso se dalo snadno zakoupit na místním trhu. Za vlády dynastie Sung v severní Číně bylo prý lidské maso běžnou součástí jídelníčku a v hlavním městě byly dokonce restaurace, které se a něj specializovaly.

Velmi známé jsou dříve nazývané Ostrovy lidojedů, které zahrnují ostrovy Tichomoří jako Šalamounovy ostrovy, Melanésie, Nová Guinea, Nová Kaledonie, Fidži a další. Na Fidži lidé jako pokrm přicházeli na stůl, když byli zrovna po ruce, nebo při různých slavnostech. Člověk byl servírován, když se uzavíral důležitý obchod nebo když se stavěla loď. Na ostrově Papua - Nová Guinea byla konzumace lidského masa svázána řadou pevně zavedených obřadů. Nepřátelé zabití v boji byli pojídáni, aby se jejich duch nemohl vrátit a pronásledovat ty, kteří jej zabili, a také aby vítěz vstřebal jeho zdatnost a sílu. V některých případech byly hlavy zabitých nepřátel zavěšovány nad dveře vesnického „domu duchů“, aby odpuzovaly zlé duchy a ženy, které sem neměly přístup.

Mezi nejznámější lidojedy světa zajisté patří novozélandští Maoři. Měli mnoho důvodů ke konzumaci lidí, stejně jako měli i mnoho způsobů, jak lidské maso upravit. Při slavnostních pohřebních rituálech jedli své mrtvé příbuzné, své nepřátele podrobovali nejprve nekonečnému mučení a ponižování a teprve poté je rozporcovali, uvařili a snědli, aby vstřebali jejich bojovného ducha, udatnost a sílu. Prvním bělochem, který o Maorech učinil svědectví, byl kapitán James Cook v roce 1769.

V Austrálii praktikovali kanibalismus Aboriginci, kteří měli v tomto směru rozmanitá a komplexní pravidla, jež se kmen od kmene lišila. Nejběžnějším a nejrozšířenějším zvykem bylo pojídání nepřátelských bojovníků či domnělých nebezpečných vetřelců, z nichž přijímají jejich statečnost a sílu. U některých kmenů byla normální konzumace masa členů jejich vlastního kmene. U jiných bylo běžnou praxí rituální zabíjení a pojídání novorozených dětí.

Z výše doložených příkladů kanibalismu je patrné, že se zpravidla jednalo o silně ritualizovaný čin a pouze málokdy se obešel bez příslušného obřadu, který měl náboženský charakter. Pokud se lidé rozhodli pro konzumaci jiného člověka bez vyššího důvodu, bylo to z nouze a pouze v málo případech tomu bylo z důvodu chutnosti lidského masa. Pokud různé kmeny pojídaly svého nepřítel, šlo jim o jeho absolutní porážku či získání jeho schopností. Když došlo ke konzumaci příbuzného, byl to akt úcty, který měl

hluboký význam pro celé společenství. Jak říkají Maoři: „Až umřete, nebyli byste radši, kdyby vás snědli vaši lidé, než kdyby vás měli sežrat červi?“

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo zaznamenat a analyzovat různé úhly pohledu na rituály spojené s konzumací pokrmů a jejich přípravou. Záměrem bylo poukázat na podstatu a důležitost rituální hostiny či půstu pro jedince a celé jeho náboženské či kulturní společenství.

Ukázalo se, že společně sdílené jídlo utužuje společnost, vymezuje ji vůči okolí a pomáhá člověku navodit silný náboženský prožitek. Jídlo neslouží pouze k uspokojení tělesných potřeb a zahnání hladu, ale pomáhá věřícímu přiblížit se jeho prostřednictvím k Bohu/bohům a povznést se nad každodenní stereotypní život. Díky rituálně přichystanému pokrmu jedinec zapomíná na světský život a je blíže své víře. Prostřednictvím rituální hostiny si komunita připomíná skutky svých předků či znovu prožívá mýty, které se po staletí stále vyprávějí a díky rituálům i znovu uskutečňují.

Kdybychom na alimentární předpisy a tabu nahlíželi pouze z materiálního hlediska, připadaly by nám tyto obřady mnohdy prázdné a zbytečné. Že Židé nekonzumují vepřové maso pouze proto, že nemohli chovat prasata v oblasti, odkud pocházejí? Takový pohled na staleté náboženské tradice by je příliš banalizoval a srážel. Hlavní myšlenka alimentárních tabu je náboženská úcta, snaha o posvěcení každodennosti a dodržování božských příkazů.

V práci jsme se zabývali kromě rituálů i tabuizovaným jídlem. Pomocí odborné literatury a Starého zákona jsme analyzovali alimentární tabu spojená s judaismem a snažili jsme se uchopit důvody složitosti košer zákazů a příkazů.

Každá země, společnost či etnikum má svá vlastní tabu, co se týče jídla a nápojů. V evropské společnosti nám nepřipadá normální podávat k slavnostnímu obědu smažené červy a jiné druhy hmyzu, avšak u kmenů v Africe, Amazonii či Oceánii je to běžné. V Číně jsou velkou pochoutkou ptačí pařáty, kdežto u nás by asi příliš úspěchu nesklidily. Naopak i naše česká kuchyně může být pro jiné národnosti podivná, například u nás oblíbené vepřové maso si na talíř nenaloží ortodoxní Žid ani muslim.

Ve stěžejní kapitole věnující se judaismu jsme rozebrali jednotlivé košer předpisy a narazili jsme na komplikovanost tohoto náboženství. Samotná příprava masa je tolik obtížná a časově i finančně náročná, že je úctyhodné, kolik praktikujících ortodoxních Židů kašrut stále dodržuje. Ateista jen těžko pochopí, proč se musí zvíře rituálně zabíjet, jeho maso ohledávat, zdlouhavě vykrvovat a ještě používat speciální sady nádobí. Ale to

vše je pro Židy samozřejmé, nepřemýšlí nad tím a dodržují přikázání, aby byli blíže svému Bohu a respektovali jeho zákony.

Pro nezasvěcené je pochopení židovských rituálů velmi obtížné a možná proto působí Židé tak uzavřeně a nepřístupně. Ale právě kvůli této výjimečnosti a snaze utužovat prostřednictvím zvyků a obřadů svou komunitu, dokázali jako společenství přežít tolik hrůz, které je v průběhu dějin potkaly.

V případě rituálních půstů jsme se zaměřili na očistnou funkci a snažili se pochopit a porovnat psychologický rozměr půstů u velkých náboženství. Cílem půstu u všech věřících, ať už se jedná o muslima či křesťana, je očista duše i těla, odpoutání se od pozemských, přízemních věcí a opět – přiblížení se k Bohu a vyšším sférám.

V závěrečné kapitole jsme zabředli do odlišného tématu. Kanibalismus je fascinujícím obřadním činem, který nemá obdoby. Co donutí člověka konzumovat lidské maso? Je opravdu víra v bohy tak silná, že dokáže sníst svého nepřítele, druha či předka? Historické důkazy mluví za vše. V dějinách nalezneme velké množství etnik či komunit, které v rámci svých náboženských obřadů konzumují lidské maso. Silný náboženský charakter tomuto činu nemůžeme upřít.

Tato práce by mohla pomoci pochopit složitost náboženských rituálů spojených s pokrmu a nemožnost na ně nahlížet z jednoho úhlu. Věříme, že v dnešní době, kdy se náboženství a kultury dennodenně střetávají a lidé mají možnost cizí kultury poznávat, je nezbytné studiu zvyků a obřadů jiných společenství přikládat větší význam. Žáci a studenti by se na školách měli učit o obyčejích jiných kultur, aby dokázali pochopit rozmanitost lidské civilizace.

Seznam použité literatury

‘ABD AL-‘ĀTĪ, Ḥammūda. *Zaostřeno na islám*. Nové, přeprac. a opr. vyd. Přeložil Bob HÝSEK. V Praze: Ústředí muslimských obcí, 2010. ISBN 978-80-904373-6-4.

BAHBOUH, Charif, Jiří FLEISSIG a Roman RACZYŃSKI. *Encyklopedie islámu*. Brandýs nad Labem: Dar Ibn Rushd, 2008. ISBN 978-80-86149-48-6.

BAUDIŠOVÁ, Jana a Anna PODRACKÁ. *Postní pokrmy podle pravoslavné tradice*. Olomouc: Fontána, 2003. ISBN 80-7336-112-4.

Bible Svatá aneb všechna Svatá Písma Starého i Nového Zákona. Brno: Vytiskla Centa, 2004. ISBN 9788073091385.

BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství: [rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví]*. Přeložil Vladimír PETKEVIČ. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-378-9.

DIEHL, Daniel a Mark DONNELLY. *Historie kanibalismu, aneb, Ochutnej svého souseda*. Praha: Práh, 2007. ISBN 978-80-7252-193-7.

DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu*. Praha: Malvern, 2014. KULA. ISBN 978-80-87580-91-2.

DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. Praha: ISV, 1999. Sociologie (ISV). ISBN 80-85866-41-2.

ELIADE, Mircea. *Iniciace, rituály, tajné společnosti: mystická zrození*. Přeložil Barbora ANTONOVÁ. Brno: Computer Press, 2004. Eseje a studie. ISBN 80-7226-901-1.

ELIADE, Mircea. *Mýtus o věčném návratu: archetypy a opakování*. 2., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2009. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 978-80-7298-388-9.

ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Přeložil Filip KARFÍK. Praha: OIKOYMENH, 2006. Oikúmené. ISBN 80-7298-175-7.

ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Přeložil Hana LOUPOVÁ. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.

FISHBANE, Michael A. *Judaismus: zjevení a tradice*. Praha: Prostor, 1996. Obzor (Prostor). ISBN 80-85190-47-8.

FRAZER, James George. *Zlatá ratolest*. 2. vyd. Přeložil Erich HEROLD, přeložil Věra HEROLDOVÁ-ŠTOVÍČKOVÁ. Praha: Mladá fronta, 1994. ISBN 80-204-0488-0.

GENNEP, Arnold van. *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Přeložil Helena BEGUIVINOVÁ. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. ISBN 80-7106-178-6.

HORYNA, Břetislav. *Úvod do religionistiky*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-64-1.

HRABÁKOVÁ, Luďka. *Úvod do kulturní antropologie*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2013. ISBN 978-80-7494-001-9.

KRAFT, Hartmut. *Tabu: magie a sociální skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 2006. Kolumbus. ISBN 80-204-1345-6.

KŘÍŽOVÁ, Markéta. *Aztékové: půvab a krutost indiánské civilizace*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. Karavela. ISBN 8086493199.

MALINA, Jaroslav. *Antropologický slovník*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009. Elportál. ISSN 1802-128X.

MURPHY, Robert F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. 2. vyd. Přeložil Hana ČERVINKOVÁ. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2006. ISBN 80-86429-25-3.

NEWMAN, Ja'akov a Gavri'el SIVAN. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Dot. 1. vyd. Praha: Sefer, 1998. Judaika. ISBN 80-900895-3-4.

NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. V Praze: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1518-9.

RODEN, Claudia. *Kniha o židovské kuchyni: odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů*. Přeložil Vladimír FUKSA. Praha: BB/art, 2005. ISBN 80-7341-686-7.

SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-432-8.

VRIES, S. Ph. de. *Židovské obřady a symboly*. Praha: Vyšehrad, 2009. Světová náboženství (Vyšehrad). ISBN 978-80-7021-963-8.

Seznam použitých internetových zdrojů

DEMEL, Dalibor. Jídlo jako rituál: Správně snědené kuře. *Lidé a Země* [online]. 2011, 2011 [cit. 2016-11-03]. Dostupné z: <http://www.lideazeme.cz/clanek/jidlo-jako-ritual-spravne-snedene-kure>

HALÍK, Tomáš. Půst v různých náboženských tradicích. In: *Církev.cz: Katolická církev v České republice* [online]. 2008 [cit. 2016-12-27]. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/archiv/080205-pust-v-ruznych-nabozenskych-tradicich>

Směrnice pro postní dobu. *Pastorace* [online]. [cit. 2017-03-19]. Dostupné z: <http://www.pastorace.cz/Tematicke-texty/Pravidla-pro-postni-dobu.html>

ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Lidová strava v kulturněhistorickém kontextu*. Přednášky Ústavu etnologie FF UK, LS 2011/2012 [cit. 2016-12-27]. in.https://wikisofia.cz/wiki/Strava_a_nabozenstvi